

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

KAROLÍNA SEEHÁKOVÁ

IV. ročník – prezenční studium

Obor: speciální pedagogika – český jazyk

**KŘESŤANSKÉ A ŽIDOVSKÉ PRVKY U AUTORŮ PRAŽSKÉ
NĚMECKÉ LITERATURY SE ZAMĚŘENÍM NA ŽIVOT A DÍLO**

FRANZE WERFELA

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

OLOMOUC 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 15.6.2007

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji Mgr.Danielu Jakubíčkovi, Ph.D., za odborné vedení diplomové práce a poskytování rad.

Obsah

Úvod.....	6
1 Místo německé židovské literatury v kontextu literatury české, českožidovská a německožidovská literatura	8
1.1 Historický kontext – Židé na našem území (od Kosmovy kroniky po současnost)	8
1.2 Židovská a německožidovská literatura na našem území	13
1.2.1 Vysvětlení základních pojmů	13
1.2.1.1 Českožidovská literatura.....	13
1.2.1.2 Německožidovská literatura	14
1.2.1.3 Židovská literatura.....	14
1.2.1.4 Židovský autor.....	16
1.2.2 Židovská a německožidovská literatura.....	16
1.2.2.1 Antisemitismus, antisemitské projevy ze strany českých autorů	18
1.3 Vzájemná konfrontace judaismu a křesťanství.....	23
2 Postavení pražské německé židovské literatury u nás	26
2.1 Společné rysy autorů pražské německé literatury.....	26
2.1.1 „Kruhy“ pražské německé literatury	30
2.2 Prvky a motivy v díle vybraných autorů pražské německé literatury	31
2.2.1 Franz Kafka	31
2.2.2 Egon Ervín Kisch	32
2.2.3 Rainer Maria Rilke.....	34
2.2.4 Hermann Ungar	34
3 Charakteristika motivů u vybraného autora - Franz Werfel.....	36

3.1	Werfelova rozpolcenost i veškeré fragmenty ovlivňující jeho konverzi.....	36
3.2	Barbora neboli Zbožnost.....	54
3.3	Jeremiáš.....	57
3.4	Píseň o Bernadettě.....	60
	Závěr.....	69
	Anotace.....	75
	Resumé.....	76
	Abstract.....	76
	Literatura a prameny.....	77
	Přílohy	
	Slovník méně známých pojmů	

Úvod

Při výběru tématu diplomové práce „Křesťanské a židovské prvky u autorů pražské německé literatury“ na katedře českého jazyka a literatury jsem vycházela z několika podnětů. Byl to především můj dlouhodobý zájem o problematiku pražské německé židovské literatury jako celku, specifická a originalita způsobu tvorby jejích autorů; ale také byla to také otázka religiozity a konverze.

Nejpodstatnější složkou mé práce se stal vnitřní duchovní rozpor osobnosti Franze Werfela, na něhož jsem se zaměřila podrobněji. Imponoval mi nejen jakožto Werfel – spisovatel, vysoce kvalitní autor s vysokým intelektem a širokým polem působnosti (od poezie přes prózu, dramata až po žurnalistickou činnost), ale zaujal mě především jakožto Werfel - člověk, který dokázal být stejně jak vynikajícím uznávaným autorem, jistým si vlastní tvorbou, tak rozpolcenou osobou obávající se o svůj vlastní osud, což způsobilo jeho neustálé váhání týkající se spirituální náležitosti mezi původním judaismem a křesťanstvím, katolickou církví.

Výrazným a stěžejním podnětem byla konverze moje vlastní, kterou jsem prošla před třemi lety od evangelické směrem ke katolické církvi. Proto mám k tématu blízko, protože jsem sama onen vnitřní duchovní rozpor několik let prožívala.

V teoretické části práce je představen celkový přehled základních historických a kulturně – politických fakt souvisejících s židovskou a německou menšinou žijící na našem území a seznámíme se zde s pro nás relevantními událostmi ze života pražských německých židovských autorů, jejichž znalost je nezbytná pro pochopení jak jejich díla, tak jejich duchovního prožívání. Součástí první části práce je také zmínka o často opomíjeném židovsko – německém autorovi Hermannu Ungarovi, rodákovi z mého regionu – Boskovicka.

V praktické části se budu soustředit na výskyt křesťanských a židovských prvků v díle několika vybraných autorů pražské německé literatury , zejména Franze Werfela, na jehož osobnost se zaměřím podrobněji.

Cílem mé diplomové práce bude popis konkrétních křesťansko- židovských prvků v životě a tvorbě vybraného autora Franze Werfela. Pokusím se vyjádřit vlastní teze ohledně Werfelovy spirituální rozpolcenosti a jeho následné konverze, ale současně se budu snažit o vystižení okamžiku výskytu židovských a křesťanských aspektů v díle tohoto autora, které doložím konkrétními citacemi z jeho díla.

V přílohách pak nalezneme poznámkový aparát – slovníček méně známých pojmů použitých v diplomové práci.

1 Místo německé židovské literatury v kontextu literatury české, českožidovská a německožidovská literatura

1.1 Historický kontext – Židé na našem území (od Kosmovy kroniky po současnost)

Tento stručný nástin židovských dějin je nezbytný pro pochopení postavení německých Židů u nás v době působení pražských německých židovských autorů; nevlídné klima, nacionalismus i přemrštěné vlastenectví ze strany Čechů autoři velmi silně pociťovali a všechny tyto aspekty jejich tvorbu (ale i život) značně ovlivnily. Nebudeme se zde hlouběji zabývat výčtem dějin; po stručném nástinu dob nejstarších se přímo zaměříme na dobu působení pražských německých židovských autorů a informace z dějin pro nás relevantní (tj. související s danou problematikou a literárním prostředím).

První zmínky o židovské minoritě na našem území pocházejí již z období 9.-11. století, tudíž zde má svébytné postavení a k naší vlasti neodmyslitelně patří – včetně svých tradic, kultury i historie. O Židech se dočteme dokonce i v *Kosmově kronice*¹, kde je autor nejednou zmiňuje. Bohužel jsou zde většinou Židé zobrazeni v nechvalných pozicích, autorův negativní

---

¹ Kosmova kronika (*Chronica Boëmorum*) – nejstarší latinsky psaná kronika na našem území. Zachycuje časové rozmezí od nejstarších dob (od potopy světa) až po smrt autora (vláda knížete Vladislava I. – r. 1125). Autorem byl děkan svatovítské kapituly, kronikář Kosmas (1045 – 1125).

postoj vůči nim je evidentní. Dozvíme se zde o existenci synagogy v pražském podhradí a o jejich působení na našem území. Důkazem tomu jsou následující ukázky, kde se přímo o nich zmiňuje například manželka moravského a českého knížete Konráda I. Virpírk:

„...Nikde se lépe neobohatíš, ani se ani se více nezvelebiš, než v podhradí pražském a v ulici Vyšehradské. Tam jsou Židé, mající plno zlata a stříbra, tam jsou ze všech národů nejbohatší kupci, tam jsou nejzámožnější peněžníci, tam je tržiště, na němž se bohaté kořisti přebohatě dostane tvým vojákům...“

(KOSMAS, *Kosmova kronika*. Praha: Rudé právo, nakl. Svoboda, s. 134)

V souvislosti s válkou knížete Břetislava roku 1096 zase najdeme zmínku:

„Avšak ta věc, že Židé po nemnohých dnech svrhli ze sebe jho Kristovo, pohrdli milostí křtu a spasením ve víře křesťanské a opět poddali své šíje jhu zákona Mojžíšova, mohla se přičítati nedbalosti biskupa a představených kostela..“

(tamtéž s. 146)

Biskup Heřman Pražský se zde zase těsně před smrtí roku 1122 vyjadřuje:

„...Odpadlým lidem nazývám Židy, kteří z naší nedbalosti upadli po křtu zase v židovství...“

(tamtéž s.193)

A poněkud silnějších slov se nám dostane v souvislosti s knížetem Vladislavem z roku 1124:

„Mimo to Židé, jemu rovni v hříchu, složili knížeti, aby řečený kurvy syn nebyl stát, , tři tisíce hřiven stříbra a sto hřiven zlata; kníže pak z vnuknutí milosti Boží vykoupil křesťanské otroky ode všech Židů a zakázal, aby žádný křesťan u nich nesloužil..“

(tamtéž s. 200)

O Židovské obci v Praze se poprvé dozvídáme z dob 10. století, kdy Židé sídlili pod Pražským hradem (na místě dnešní Malé Strany). V průběhu staletí se Židovská obec rozrostla v Židovské Město s vlastním zastupitelstvem, soudnictvím a rozsáhlou samosprávou. Od křesťanského města bylo odděleno zdí. Až do poloviny 17. století zastupovala ve vztahu k panovníkovi a zemským úřadům všechny ostatní židovské obyvatele Čech. Roku 1179 se v Římě uskutečnil III. lateránský koncil², na němž byla krom řady diskriminačních a silně antisemitských opatření vyhlášena segregace. IV. Lateránský koncil³ r. 1215 už jen potvrdil závěry koncilu předchozího. Tím byla docílena izolace Židů od křesťanů, což se stalo podnětem pro vznik židovských ghett.

Situace byla velmi krutá; za vlády Karla VI. došlo k několika nehumánním nařízením diskriminujícím Židy⁴ a za vlády Marie Terezie dokonce došlo v letech 1744 – 1748 k

---

² III. lateránský koncil – svolán zejména za účelem oficiálního církevního zrušení schizmatu – tzn. Dvojpapežství.

³ IV. lateránský koncil - zasedání církevních hodnostářů roku 1179, které svolal papež Inocenc III.

⁴ např. byl přesně vyčíslen nejvyšší možný počet židovských rodin (8541 v Čechách a 5106 na Moravě), který nesměl být překročen. Z tohoto důvodu se směl ženit vždy pouze nejstarší syn z každé židovské rodiny. Ostatní synové potom buď museli zůstat svobodní, nebo museli odejít ze země. Současně byl vydán tzv. translokační reskript (přesídlovací nařízení), který nařizoval přesnou vzdálenost židovských bydlíšť od kostela a jejich domy musely být v

vypovězení Židů ze země. Na židovskou minoritu byl vyvíjen silný tlak, Židé museli nosit jasná označení a byli křivě obviňováni ze znesvěcování, vzniku různých nemocí, nebo dokonce z rituálních vražd.

Do konce 18. století žili Židé v ghettech, zcela odtrženi od společnosti, v naprosté izolaci. Česká společnost jim nebyla nakloněna a právní systém jim neumožňoval téměř žádná zvýhodnění. Na přelomu 19. a 20. století se na našem území zvýšil růst živelných antisemitských tendencí spojených s politickou agitací. Postavení Židů nebylo jednoduché. V Praze docházelo k protiněmeckým a protižidovským výtržnostem, poněvadž tyto dvě skupiny byli českými vlastenci stavěny do role vykořisťovatele a utiskovatele národa. Židé byli menšinou, v Praze žilo dvanáct tisíc německy mluvících Židů. Roku 1897 došlo k tzv. „prosincovým bouřím“, které si dokonce vyžádaly mezi židovskými obyvateli oběti. Došlo také k rabování židovských obchodů a bytů, šíření antisemitských letáků a karikatur a roku 1899 byl falešně obviněn a odsouzen z rituální vraždy Žid L. Hilsner⁵.

---

příslušné vzdálenosti od tras, kudy chodila náboženská procesí – čili přímou izolaci Židů od křesťanského obyvatelstva.

⁵ Dvaadvacetiletý Žid Leopold Hilsner byl falešně obviněn z rituální vraždy devatenáctileté Anežky Hružové, která byla nalezena mrtvá v lese s proříznutým hrdlem (avšak beze stop po znásilnění). Jelikož se byla nalezena o pesachu, všichni přisuzovali automaticky vraždu židovi, protože podle nesmyslné pověry prý Židé používali k zadělávání svátečních macesů (= bezkvasové pečivo) křesťanskou krev, která byla nejlepší z neposkvrněné panny. Pologramotný, nezaměstnaný, nepříliš inteligentní byl „ideální obětí“ – nemohl se příliš bránit. Kauza měla na svou dobu neuvěřitelně obrovskou medializaci a procesů se účastnily davy lidí. Hilsner byl odsouzen k trestu smrti; postavil se za něj ale T. G. Masaryk, obvinění označil za falešné a antisemitsky motivované a díky němu byl rozsudek zrušen. O pár let později byl ale Hilsner opět obžalován z jiné vraždy a opět na základě nepřímých

Pro nás nejpodstatnějším dějinným obdobím bude období první republiky; nyní již přímo hovoříme o době literárního působení autorů pražské německé literatury. Bohužel ani období první republiky, které je všeobecně vnímáno jako období demokratické, nezaručilo Židům zcela bezstarostný život.

Po převratu roku 1918 byla přijata tzv. Balfourova deklarace⁶, která zaručovala Židům právo na uznání jejich národnosti. Československo bylo tou dobou jedinou zemí v Evropě, která uznávala židovskou národnost. Tato deklarace opět pootevřela židovským autorům pomyslné dveře k české kultuře a dala jim jedinečnou možnost prezentovat svoji tvorbu širšímu publiku. Opět začaly sílit sionistické tendence, které čerpaly zejména z díla T. Herzla *Judenstaat* (1896).

Právní systém již Židy nediskriminoval, Československá republika židovskou národnost uznávala a poskytovala svobodu veškerým židovským spolkům i politickým organizacím včetně svých periodik. V ČSR byla založena dokonce i Židovská strana, která ve volbách roku 1929 a 1935 získala dvě poslanecká křesla v Národním shromáždění a v letech 1921, 1923 a 1933 se v Československu dokonce konaly mezinárodní sionistické kongresy. Bohužel postoj českého lidu zůstával neměnný. Antisemitské výpady a posměšky nejrůznějších forem přetrvávaly i nadále a autoři pražské německé literatury je silně pocítovali. Dokonce i mecenáška Sidonie

---

svědectví odsouzen. Od oprátky ho tentokrát zachránil císař František Josef I., který tou dobou rušil trest smrti na nadoživotí.

Nejeden historik označuje celou kauzu okolo Hilsnera (často označovanou jako „hilsneriádu“ za zcela zinscenovanou a chápe ji jako nejvystupňovanější projev antisemitismu.

⁶ Balfourova deklarace – vznik z dopisu britského ministerského tajemníka Balfoura sionistickému zástupci Rothschildovi, ve kterém chtěl usnadnit Židům návrat do Palestiny – podpora Británie v zakládání židovské národní domoviny.

Nádherná se netajila svým antisemitským postojem a směrem k F. Werfelovi nejednou vznesla štiplavou poznámku; označovala jej jako „Židáčka“ a nešetřila posměšky.

Respekt vůči židovské menšině opadl až za dob nacistické okupace roku 1939. Během druhé světové války se ale situace opět obrátila proti Židům; opět se dostali do bezvýhodné pozice opovrhované minority. Tentokrát byla ale situace mnohem horší, už se nejednalo o pouhé antisemitské urážky nebo ojedinělé rasově motivované útoky. Jednalo se o rasismus v jeho nejvyšší a nejhrůznější formě. Hovoříme o pojmech jako holocaust a židovská genocida. Hluběji se už ale židovskými dějinami zabývat nebudeme; další vývoj nemá s danou problematikou přímou souvislost a obsáhlejším výčtem dějin bychom odbočili od tématu práce. Stěžejní je ovšem výskyt židovské literatury na našem území, kterým se budeme zabývat později.

1.2 Židovská a německožidovská literatura na našem území

Než se zaměříme přímo na výskyt židovské a německožidovské literatury na našem území, je nezbytné objasnit si význam zásadních pojmů, které přímo souvisejí se zvoleným tématem. Jsou to pojmy českožidovská literatura, německožidovská literatura, židovská literatura a židovský autor.

1.2.1 Vysvětlení základních pojmů

1.2.1.1 Českožidovská literatura

„Českožidovskou literaturou rozumíme literaturu českých židů, tedy spisovatelů židovského původu, příp. i vyznání, kteří spojili svůj osud s osudem české kultury, ať již uvědoměle (např. členové Spolku českých akademiků – Židů v Praze), nebo neuvědoměle, zcela přirozeně z důvodů asimilačních, přesto si však uvědomujících své židovství (např. pod dojmem vnějších

událostí, asových zákonů apod.). Reflexe vlastního židovství není překážkou začlenění do české literatury (V. Rakous, E. Lederer, H. Bonn, J. Orten, O. Fischer, L. Aškenazy, N. Frýd a další), ba naopak. Jde o svébytnou část české literatury v užším slova smyslu (nacionálním)“.

(MIKULÁŠEK A., GLOSÍKOVÁ, V., Schulz A. B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: Vítova, 1998. ISBN 80-7220-019-4. s.11 – 12.)

1.2.1.2 Německožidovská literatura

„Jako německožidovskou literaturu hodnotíme tvorbu autorů židovského původu a vyznání, kteří psali německy a identifikovali se s hodnotami německé, popř. rakouské kultury. Německožidovské písemnictví, postupně oprošťované od iluzí nacionálních, liberalistických a náboženských, tvoří základ pražské německé literatury, jednoho z nejproduktivnějších duchovních center literatury českého regionu (F. Kafka, M. Brod, L. Perutz, F. Werfel, E. E. Kisch, H. Salus, O. Baum, P. Leppin, P. Kornfeld aj.), z nichž mnozí měli úzké vazby na českou literaturu, ovládali dobře češtinu a měli sympatie k českým národně emancipačním snahám.“

(tamtéž, s. 12)

1.2.1.3 Židovská literatura

„Židovskou literaturou v užším slova smyslu (národním) rozumíme tvorbu integrálně spjatou s potřebami židovské komunity a k ní se obracejí ideově, jazykově, tematicky. Pojem je zřetelněji čitelný v literatuře psané hebrejsky nebo jidiš (jakkoli nešlo o „národní literaturu“ ve vlastním slova smyslu), v literatuře námi sledovaného prostoru a období je blízký literatuře sionistické (např. beletrii publikované v sionistickém Židovském kalendáři nebo v Jüdischer Almanach). Ani český sionismus (obdoba národního obrození české majority), který kladl důraz na národní specifickou Židů a na budování Izraele (nově vytvořeného státního celku na území Palestiny,

Erec Izrael, nové domoviny, která má vyřešit problém diasporu), neměl negativní vztah k české kultuře a jazyku a řada jeho představitelů si uvědomovala svou sounáležitost s českou literaturou (V. Fischl, A. Lustig, F. Gottlieb, L. Grosman ad.). Sionisté německého jazyka (M. Brod, F. Weltsch, R. Weltsch, H. S. Bergmann ad.) vplývají do proudu německožidovské (pražské německé) literatury, popř. moderní literatury izraelské.“

(tamtéž, s. 12)

„Českožidovská a česká židovská literatura jsou intergrální součástí české národní literatury; jejich děl i odkazu se může stejným dílem dovolávat i literatura (národní) židovská. Totéž platí analogicky i pro literaturu německou (německožidovskou). Národní hledisko však nelze přeceňovat, neboť v duchu sledovaného společenství je překračovat národnostní a rasová omezení, a to mnohostranně.“

(tamtéž, s. 12-13)

„Položíme-li si zdánlivě banální otázku, co je a co není židovská literatura, nutně dospějeme ke znepokojivému poznání, že jednoznačná odpověď na ni neexistuje. Míjíme tím jen literaturu vytvořenou kterýmkoliv autorem židovského původu? Nebo mají pravdu ti, kdo za ni považují pouze texty napsané v židovském jazyce, tedy v hebrejštině, jidiš, případně v judeošpanělském jazyce ladino. Není nakonec rozhodujícím faktorem při konstituování židovského písemnictví téma? Nebo je jím náboženské kritérium? Takto můžeme formulovat další a další otázky, nicméně brzy zjistíme, že dílčí odpovědi nás mohou sotva uspokojit, pokud nechceme náš přístup k židovské literatuře jednostranně zúžit. Nelze se pak divit, že Hana Wirth-Nesherová ve výboru esejů Co je židovská literatura (What Is Jewish Literature, 1994) nazvala svůj příspěvek výmluvně „Definování nedefinovatelného“.

(KOLÁŘ, S. : *Jistoty i proměny americké židovské prózy*. Čas. Host, 2/2003)

1.2.1.4 Židovský autor

Vymezení tohoto pojmu se jeví jako značně problematické. Kdo je vlastně Židem? Je židovství pouze otázkou rodového předurčení, nebo je to otázka pocitu sounáležitosti k jednomu z monoteistických náboženství? Židem se člověk rodí, nebo se jím stává na základě vlastního rozhodnutí a osobního přesvědčení? A pokud je židovství opravdu jen otázkou dědičnosti, do jaké míry můžeme židovství přisuzovat? Norimberské zákony považovaly za Žida i osobu s jedním židovským prarodičem, tedy ne jen přímého potomka dvou židů. Židé tradičně neoznačují judaismus jako náboženství, ale jako kulturu s vlastní historií, jazykem (hebrejštinou), zemí předků, liturgií, filozofií, souborem etických zásad, náboženských praktik, a podobně. Moderní literatura chápe jako židovského autora osobnost, která je literárně činná a určitým způsobem cítí sounáležitost k židovské minoritě bez ohledu na to, zda se jedná o národnost či víru, ortodoxní či ateistické židovství.

1.2.2 Židovská a německožidovská literatura

Ačkoliv naše zem nebyla původní vlastí Židů, cítili k ní určitou vazbu. Měli zde domov, a proto se právem snažili získat své místo nejen v zemi, ale také v její kultuře a umění (v našem případě v literatuře). Podle R. Jacobsona a J. Šedinové se již ve 13. století většina Židů hlásila k českému národu a současně k češtině, která se místy vyskytovala i v hebrejských textech; a to skrz fakt, že jako dorozumivací jazyk Židů převládala němčina. Ale stejně jako to na našem území neměli jednoduché Židé, tak židovská literatura se neprosazovala snadno. Nejednou byla v dějinách

země potírána či násilně stagnována. Židovské texty se dočkaly i cenzury a mocenského odmítání (nacionalismus, komunismus,..).

Ve středověku a novověku byl Židům stále přisuzován hlavní podíl na umučení Krista, bylo na ně pohlíženo jako na lichváře a „parazity“ společnosti. Křesťanská společnost vnímala Židy téměř jako ateisty, pohany. K tomu je doháněl fakt, že Židé nikdy neuznali Ježíše jako mesiáše, kterého přislíboval Starý zákon, a v jehož příchod stále doufají. Toto vnímání znásobovalo kritický pohled českého národa na židovskou kulturu všeobecně, zejména pak na židovskou literaturu. Nebyl zájem o cokoli, co bylo židovské. Židovská minorita se stala terčem pohrdání, nebyla respektována, a i když v literární oblasti měla nemalý význam (zejm.responsa) a komentáře a výklady Tóry, nedostávala prostor více se projevit a prosadit v kontextu literatury české a nebyla jí věnována větší pozornost. Nutno podotknout, že v Praze byla zřízena první hebrejská tiskárna ve střední Evropě, ve které byl vytisknut pravděpodobně nejstarší dochovaný pražský hebrejský tisk (sborník liturgických zpěvů) z roku 1514. Tiskařský podnik Geršoma Kohena existoval až do konce 18. století a od roku 1784 ve spojení s tiskárnou rodiny Baků.

V dobách Národního obrození neměla jak německá, tak židovská literatura jednoduché postavení. Národ preferoval výhradně české písemnictví; vůči německému se kvůli tehdejšímu náporu germanizace stavěl spíše do odmítavé pozice. I když nebylo tomu tak od počátků; nejprve docházelo k překladům z německé tvorby a výjimkou nebyla ani adaptace děl německých na poměry české. Ale vzhledem k tehdejší politické situaci bylo její postavení neutěšené. Česká literatura se chtěla jistým způsobem „emancipovat“, stát sama o sobě, nezávisle na literatuře německé. Snažila se využívat prvků z literatur slovanských, zejména z oblasti slovenské, polské a jihoslovanské.

Část německožidovských beletristů a publicistů se po revolučním roce 1848 přidala k liberálnímu německému nebo k rakouskému vlastenectví. Pro tu dobu byla typická národnostní

netolerance a docházelo k silnému nátlaku na češtinu. Když roku 1858 redaktor časopisu *Tagesbote aus Böhmen* D. Kuh (německožidovský publicista) nechal na svých stránkách zveřejnit pochybnosti o pravosti Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, čeští vlastenci mu dali najevo svůj nesouhlas vygradovaný nenávisť. Zveřejnění článku chápali téměř jako „vlastizrada“, útok na českou kulturu, přičemž pravda byla zcela jiná; jednalo se o pravost spisů a věrohodnost literatury. Bylo to vlastně poprvé, co někdo pravost Rukopisů zpochybnil.

Tentýž autor se vyjádřil i k otázce židovství v tom ohledu, že se domnívá, že by se měli Židé ztotožnit se slovanskou národností a být mostem mezi východní a západní Evropou. Tentokrát docílil dvojí kritiky: negativní (K. H. Borovský) a pozitivní (B. Nebeský). V jeho počínání ovšem můžeme vidět zjevnou snahu o dialog Židů s českými občany; myšleno doslovně, tedy o výměnu názorů vedenou oboustrannou snahou dojít k pravdivým závěrům. Čili nikoliv preference židovských zájmů, ale snaha vyjít vstříc zájmům společným; tj. českým i židovským. Z české strany ovšem podobné snahy příliš často nevycházely. Autoři knihy *Literatura s hvězdou Davidovou* (Praha: Votobia, 1998) se domnívají, že se vytvořily dvě tendence přístupu k židovskému obyvatelstvu: První stavěla Židy do nechvalné pozice; byli vykreslováni jako podivíni, národnost plná nezvyklých, místy až morbidních tradic a zvyklostí, a šířila se o nich řada nesmyslných pověr. Druhá, romantická tendence, vnímala Žida buď jako hrdinu, anebo se snažila o empatii vůči židovské minoritě; stavěla se k nim ale spíše soucitně, zdůrazňovala jejich vykořeněnost a samotu vyplývající z absence rodné vlasti. Ze strany židovských autorů ale sledujeme snahu překročit hranice ghetta a najít si svébytné postavení v literatuře české.

1.2.2.1 Antisemitismus, antisemitské projevy ze strany českých autorů

Silné projevy xenofobie ze stran českých obyvatel vůči Židům můžeme vypočítávat ve druhé polovině 19. století, kdy došlo k rozmachu českého národa, národní obrození vrcholilo, a tak se

preferovala česká literatura. Z literatury židovské a literatury jiných národů měli vlastenci obavy; mohla by ohrozit postavení práv se prosazující literatury české, proto jí neposkytovali prostor a spíše ji přehlíželi.

Prvky antisemitismu bohužel můžeme objevit i u některých významných českých autorů – viz referát J. Nerudy s názvem „*Pro strach židovský*“ (1870), kde vylíčil Židy jako nepřátele, zaháleče, lichváře a manipulátory a prosazoval emancipaci od nich. Brožura se dostalo hned několika cenzur a některé části textu byly pro přílišný antisemitismus vyňaty, jiné pasáže byly zase přidány.

Realismus a kritický realismus zaujímal vůči židovské minoritě také spíše odmítavý postoj. Postava Žida je opět vykreslena jako prospěchářská, lichvářská, místy až parazitující na českém území a jeho právním systému. Vyjímkou není ani karikování Židů; zesměšňování jejich tradic a hodnot.

K určitému zlomu došlo až v díle J. Vrchlického, který se zabýval židovským tématy a proslul také jako překladatel židovské poezie; a v díle A. Jiráska, který do svého souboru *Staré pověsti české* zahrnul celý cyklus židovských legend. Zcela tolerantní postoj nejednou projevil také první prezident samostatného Československa T. G. Masaryk.

Významným mezníkem byl také rok 1876, kdy byl v Praze založen Spolek českých akademiků z řad Židů, který od roku 1918 fungoval pod názvem Akademický spolek Kapper (členové např. J. Barák, J. Penížek, A. Stránský a čestní členové A. Jirásek, J. Vrchlický nebo J. Arbes) a který se zabýval českožidovskou otázkou a věnoval se také publikační činnosti. Cílem spolku bylo docílit vlastenecky smýšlejících osobností z řad Židů. Nejznámějším zastupitelem byl V. Rakous, který měl např. značný podíl na vydávání *Českožidovských listů* (1894 – 1907), v období meziválečném pak E. Hostovský (např. autorem článku „O židovství a jeho očistě“). Významnými periodiky té doby byla revue *Selbstwehr (Sebeobrana)* F. Weltsche, *Israelische*

Gemeindenzeitung, *Jüdischer Almanach*, týdeník *Židovské zprávy* (1918 – 1938) a *Židovský kalendář* (1920 – 1938), ve kterých se projevovali osobnosti jako např. V. Fischl, F. Gottlieb, ZLandes, K. Fleischman, J. Langer, M. Brod, F. Weltsch, F. Kafka, P. Eisner a další známé osobnosti na české intelektuální scéně.

Za antisemitské považujeme dílo katolického spisovatele J. Demla, který byl svým ostře protižidovským postojem vyhlášený; prohlašoval, že pronásledování Židů je spravedlivý trest za bohovraždu a nebál se veřejně napadat židovské autory (např. kniha „*Moje svědectví o Otokaru Březinovi*“⁷ z r. 1931).

Útoků směrem k židovským autorům nebylo málo. O to smutnější je fakt, že jich dostávalo i od významných českých autorů.

Nejtěžší období prožíval židovský národ bezpochyby v letech 1939-1945, čili v průběhu druhé světové války. Jistě není třeba připomínat veškeré hrůzy, které jej potkaly. Ušetřena nebyla ani oblast literární; začátkem války byla Židům publikační činnost pouze omezena, posléze jim však byla zakázána úplně. Nebyla však ohrožena pouze jejich spisovatelská dráha, ve vážném ohrožení byl kvůli židovským kořenům i jejich život.

Po válce měla židovská literatura u čtenářů úspěch a byla velmi žádaná. Válka zanechala hluboké šrámy na všech lidech, ať už byli aktivními účastníky na frontě, anebo jen bezmocně přihlíželi, a stala se hlavním tématem poválečné literatury.

Lid soucítí s židovským národem, který se za války dočkal tolik utrpení. Židé přestali být chápáni jen jako lichváři a „parazité“, ale začali být tolerováni a respektováni. Nikdo

---

⁷ „Idea dnešního socialismu pomohla chudým, spravedlivě jim pomohla, ale ve své podstatě je nesprávná, nefilosofická a nemravná, poněvadž v ní práce je kletbou! Není divu, neboť původcem této ideje je Žid.“

(citace z knihy „Mé svědectví o Otokaru Březinovi“. Olomouc, Votobia 1994)

nepochyboval o jejich nelehkém osudu, o krutých následcích války. Řada Židů přišla o téměř celou rodinu a ze strany českého obyvatelstva se jim dostávalo i soucitu. Proto začala být vyhledávána i židovská literatura, která prožila takřka své znovuobjevení. Vyšla řada románů z prostředí koncentračních táborů, kde se čtenáři krom poutavě stavěného děje potvrdila také řada nečekaných reálií. Autoři si většinou koncentračním táborem sami prošli, čímž dílo získalo ještě větší atraktivitu u čtenářů (za jednoho z nejvýznamnějších českých židovských autorů jistě můžeme označit např. A. Lustiga).

Oproti židovské literatuře se ale literatura německá ocitla v nezáviděníhodné pozici. Po hrůzách, které se po válce s Německem spojovaly, nebyla poptávka ani po německé literatuře. Ke všemu německému český národ projevoval znatelný odpor, a to mnohdy i neopodstatněně. Válečné vzpomínky byly ale příliš čerstvé a rány příliš bolestivé, takže tento postoj je do jisté míry pochopitelný.

Ovšem ani židovská literatura se netěšila dlouhému úspěchu jako v období těsně po skončení druhé světové války. Po převratu roku 1948, kdy se vlády ujala komunistická strana, která propagovala mimo jiné také boje proti sionismu, z pochopitelných důvodů zavládl v židovských kruzích strach. Nejednou došlo k uvěznění židovských autorů, což vedlo k mnohým emigracím do zahraničí. Téměř všichni tito autoři byli vynecháváni z učebnic, přičemž ve světovém měřítku tvořili součást kulturního povědomí. Někteří autoři „vadili“ svým židovským původem, jiní svým způsobem projevu a jiní zase svoji příslušností k německému jazyku. Velikáni literatury byli opomíjeni a uvedeni v zapomnění. Zájem čtenářů o židovskou literaturu ovšem neutichal, a tak byla i přes politické komplikace šířena i nadále formou samizdatové či exilové literatury. Současně každoročně vycházela od r. 1953 *Židovská ročenka*, dále pak *Věstník Židovských náboženských obcí*, anebo časopis *Judaica Bohemia*, kde bylo možné židovskou literaturu nalézt. Když pak v důsledku arabsko-židovské války přerušila česká strana

diplomatické styky s Izraelem, situace se tím ještě více zkomplikovala. Někteří čeští autoři (J. Werich, L. Vaculík) k tomuto kroku československé vlády veřejně vyjádřili svůj nesouhlas. Celkově byl antisemitismus v díle českých autorů té doby ojedinělý.

Po revolučním roce 1989 se situace změnila. S otevřením hranic se v nově vzniklém demokratickém státě otevřely dveře i dosud spíše tabuizované, či spíše nepřiliš propagované židovské literatuře. Vycházely knihy, které dosud vycházely pouze v exilové nebo samizdatové formě. Jednalo se zejména o knihy V. Fischla, E. Hostovského, A. Lustiga, L. Pavláta a mnoha dalších. Po revoluci vzrostl zájem zejména o osobu F. Kafky, který si dosud získal uznání v evropském i celosvětové měřítku, ale čeští čtenáři o něm paradoxně „díky“ komunistické tabuizaci příliš nevěděli. Vyšla řada biografických knih o tomto autorovi, vyšla řada jeho děl v českém překladu, byla zveřejněna i jeho osobní korespondence se sestrou Ottlou, rodiči, anebo milenkou Milenou Jesenskou. Kafkovu fenoménu se začal věnovat nejen jeden literární badatel či amatérským způsobem „na vlastní pěst“ Kafkův obdivovatel, čtenář. Vzniklo také Nakladatelství Franze Kafky, díky němuž vycházejí celé ediční řady publikací o židovské kultuře, a literárně významná je také existence Muzea Franze Kafky v Praze. Vyšla řada publikací vztahujících se k tomuto tématu, konalo se bezpočet konferencí, besed a televizních pořadů věnovaných pražské německé literatuře.

Na závěr kapitoly zmíníme ještě několik jmen nejvýraznějších českých autorů zastávajících antisemitské názory – byl to K. Adámek, J. Cibuzar, J. Hušek, J. Klecanda, R. Medek, F. Pravda, A. Pludek, K. Rélink a další.

1.3 Vzájemná konfrontace judaismu a křesťanství

Nyní se zaměříme na dvě ze tří hlavních světových náboženství – judaismus a křesťanství. Je podstatné chápat zásadní rozdíly, ale současně také společné rysy obou náboženství. Mají mnoho společného, souvisí spolu a ve svých počátcích vedli dialog a dokázali bezkonfliktně existovat vedle sebe. K problémům došlo až tehdy, kdy došlo ke konverzi Saula – apoštola Pavla ke křesťanství a kdy vyjádřil svoje stanovisko, že přijetí Ježíše Kriste za Spasitele je jediné možné východisko při cestě k Bohu. Ve čtvrtém století nabylo křesťanství díky Konstantinovy také politického významu a bylo uznáno za náboženství (a přestala platit teze, že je sektou) Se Židy se pak bohužel začalo zacházet jako s druhořadými občany, což bylo Židy chápáno jako další projev vytěsňování a za hlavního utlačovatele považovali paradoxně Ježíše, který byl, jak je známo, židovského původu. Židé se tak dostali do jisté izolace, žili v ghettech a zpravidla

vykonávali podřadnou, místy až otrockou práci za velmi nízkou mzdu. Judaismus může existovat sám o sobě, křesťanskou víru nemusí akceptovat. Totéž ovšem nemůžeme říct o křesťanství. Křesťanství je na judaismu přímo závislé a nemůže ho ignorovat. Ačkoli Ježíš stanovil Nový zákon, nelze jej pochopit a správně vnímat bez znalosti zákona Starého, na který přímo navazuje.

Abychom pochopili rozdíl mezi křesťanstvím a judaismem, a současně dokázali označit shodné rysy mezi oběma náboženstvími, je nezbytné znát základní principy obou monoteistických náboženství.

Principy judaismu nejsou snadno definovatelné; židovství vždy uznávalo řadu principů židovské víry, nikdy ale nevytvořilo závazný katechismus. Objevila se sice řada formulací židovské, ale v některých bodech se liší. Během posledních dvou století se židovská komunita

rozdělila do několika větví, které tyto principy chápou velmi odlišně. Přesto je však můžeme shrnout následovně:

- Bůh je jen jeden, je všemohoucí a vševědoucí
- jednou z nejdůležitějších součástí židovského života je modlitba
- zásady víry uvádí Mišna a Talmud na základě Božího zjevení, Boží slovo je pravdivé
- nejdůležitějším textem judaismu je Tóra, která je nejdůležitějším textem
- hlavním mezi proroky byl Mojžíš
- židovský národ je vyvolený
- desatero je závazné
- čekají na příchod spasitele (Mešiah)
- člověk má svobodnou vůli

Principy křesťanství vychází z tzv. Apoštolského vyznání víry:

Věřím v Boha,

Otce všemohoucího,

stvořitele nebe i země.

I v Ježíše Krista,

Syna jeho jediného,

Pána našeho;

jenž se počal z Ducha svatého,

narodil se z Marie Panny,

trpěl pod Ponciem Pilátem,

ukřižován umřel i pohřben jest;

sestoupil do pekel,

třetího dne vstal z mrtvých;

vstoupil na nebesa,

sedí po pravici Boha,

Otce všemohoucího;

odtud přijde soudit

živé i mrtvé.

Věřím v Ducha svatého,

svatou církev obecnou,

společenství svatých,

odpuštění hříchů,

vzkříšení těla

a život věčný.

Amen.

Zásadním rozdílem je tedy přesvědčení křesťanů o Trojjedinosti Boha a v židovském očekávání příchodu spasitele. Současně Židé neuznávají kult Panny Marie.

2 Postavení pražské německé židovské literatury u nás

Pražská německá židovská literatura má v kontextu literatury české nezanedbatelné postavení. Je zcela unikátní, z uměleckého hlediska vysoce kvalitní, světové úrovně, a díky ní bylo na českou literaturu „upozorněno“ v celoevropském měřítku; a to i přesto, že nebyla psána česky, ale vznikala na našem území. Praha autorům poskytovala určité zázemí, a to i přes vlny antisemitismu ze strany českého obyvatelstva, díky němuž často Židé cítili bezdomoví, pocity osamocení.

P. Eisner ovšem uvádí, že židovští autoři byli uzavřeni v trojím pomyslném ghettu : v německém, německo – židovském a buržoazním (Mikulášek a kol. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: Votobia, 1998).

M. Brod rozhodně odmítal Eisnerovo dělení, označil ji za zcela nepodloženou, věcně nesprávnou a zavádějící. Nesouhlasí s její údajnou izolovaností a odděleností od okolního světa. Hovoří spíše o existenci tří kulturních sfér – německé, slovanské a židovské. (BROD, M. *Pražský kruh*. Praha: Akropolis, 1993.)

2.1 Společné rysy autorů pražské německé literatury

Pražská německá židovská literatura neměla explicitně vyjádřený svůj program; existuje ovšem řada rysů společných pro většinu autorů. Především se jednalo o pojetí obecné kulturně politické zásady – a to toleranci a respekt vůči literatuře české a současně zachování přátelských vztahů s českými spisovateli. Významným počinem se stala glosa Franze Werfela, zveřejněná 19. 6. 1914 v deníku *Samostatnost* v článku *První stisk ruky jako první krok k nově utvářeným česko-*

německým vztahům v Praze. (viz MIKULÁŠEK A., GLOSÍKOVÁ, V., Schulz A. B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou.* Praha: Vítova, 1998.) Literatura, a to zejména poezie, se měla stát jakýmsi pomyslným mostem mezi českou a německou stranou. Vzhledem k politickému ovzduší dané doby se v pražské německé literatuře jednoznačně odrazil silně vnímaný antisemitismus. Autoři se cítili osamoceni, na periferii. Necítili pevné zázemí, opravdový domov. Na jednu stranu nepatřili k Německu, nežili tam a neměli vůči němu žádné vazby; na stranu druhou ale cítili nepřijetí ze strany českého obyvatelstva, čili se ani necítili být součástí českých zemí; to ale nikoliv proto, že by k českým zemím neměli citovou vazbu nebo si jich nevážili, ale spíše proto, že cítili zcela čitelnou odtažitost a nepřijetí ze strany patriotistických Čechů. Přičemž české obyvatelstvo nedokázalo pražské německé Židy přijmout z důvodů nacionálních, nikoliv z důvodů nějaké racionálně zdůvodněné averze.

Pražští němečtí židovští autoři sami sebe často chápali jako vyhoštěnce, individuality bez zázemí, a tento fakt v nich vyvolával úzkost. Proto v jejich dílech často nalézáme prvky odcizení; na hrdinech jejich děl je často dopouštěno bezpráví, aniž by postavy chápaly, proč se tak děje.

Dalším spojovacím elementem pro autory pražské německé židovské literatury byla bezpochyby Praha. Město, které se pro tyto autory stalo domovem, i když nutno podotknout, že ne vždy byla místem bezpečí a ne vždy jim dávala pocit bezpečí, opravdového „domova“. Příčinou byl stále přítomný antisemitismus a silné vlastenecké cítění s odrazem obavy o ztrátu národní identity, která již byla zejména z německé strany nejednou potlačena. Ale i přes veškeré negativní peripetie pro ně Praha stále znamenala nekončící motivaci. Praha autorům imponovala svojí specifickou povahou a svojí tajuplností se nejednou stala dějištěm jejich knih. Problematika židovského původu u postav není explicitně vyjádřena. Řada autorů ale vycházela z autobiografických prvků, proto se domnívám, že jistý odraz zde můžeme zaznamenat.

Výrazným prvkem společným pro většinu autorů je důraz na existenci člověka, jeho sebedestruktivní činnost (či pasivní nečinnost a přijímání skutečnosti takové, jakou je), odvrát od morálních hodnot a spění lidstva do záhuby.

Za další spojující prvek můžeme označit místo, kde se autoři scházeli, diskutovali, ale také inspirovali a tvořili. Tímto místem byla legendární Kavárna Arco blízko nádraží Praha - střed, kde vedli hodiny diskuzí o nejrůznějších aktuálních tématech – zejména z kulturní oblasti. Právě tato kavárna se stala stěžejním místem pro pražské německé autory; setkávali se tu autoři všech kruhů, téměř denně vysedávali u jednoho stolu např. O. Pick, R. Fuchs, J. Urizdil, O. Baum, E. Polak, F. Kafka, M. Brod, P. Kornfeld anebo W. Haas. Zejména Werfelovy práce vznikaly v hluku a cigaretovém dýmu kavárny Arco. Ihned po vzniku dílo rovnou prezentoval před svými přáteli a před ostatními hosty kavárny. Získal tak okamžitou odezvu publika (potencionálních čtenářů) i patřičnou kritiku od odborníků – literátů, svých přátel. K. Kraus označil tuto společnost „Arconauti“. Nedochozí sem ovšem pouze autoři pražské německé literatury a pouze literáti. Arco se stalo místem setkání pro osobnosti různých sfér – hudebníků, malířů, intelektuálů, ale hlavně se tu setkávali občané obou národností – české i německé; Arco bylo místem bez předsudků a bez sebemenších náznaků antisemitismu, a proto mělo zcela zásadní význam.

Považuji za nezbytné v souvislosti s pražskými německými židovskými autory zmínit také dříve tabuizovaný Salon Goldschmied, zkráceně Gogo, tzv. „vykřičený dům“ v Kamzíkově ulici v Praze. Nejen že sem autoři velmi rádi chodili, ale také byl podnětem pro jejich tvorbu (např. Werfelův Dům smutku se odehrává právě zde). Ačkoliv toto místo nevalné pověsti, uprostřed zapáchajících pražských uliček plných žebráků a nevěstek, působilo přinejmenším nevábne, stalo se centrem dění pražských intelektuálů a umělců – od spisovatelů přes hudebníky až po filozofy.

Z našich spisovatelů sem aktivně docházel F. Werfel, F. Kafka, E. E. Kisch, ale mohli jsme zde také potkat G. Mahlera či Werfelova blízkého přítele a nadějněho herce E. Deutsche. Všem

mladým autorům včetně Werfela bohémský způsob života vyhovoval; nekonečně dlouho dokázali společně vysedávat po kavárnách, kouřit, pít, navštěvovat podniky nechvalné pověsti, užívat si nočního života a následně vospávat do odpoledních hodin. Ale nebyla to jen tato místa a tento druh intelektuální zábavy, co je pojilo.

Mladí přátelé, intelektuálové a umělci, začali pořádat bez ohledu na svůj původ (ať už křesťanský či židovský) spiritistické seance⁸, které se staly dalším spojujícím prvkem autorů pražské německé židovské literatury. Scházeli se nejčastěji v bytě Paula Kornfelda, posedali kolem stolu a vyvolávaly duchy zemřelých. Do jaké míry byly tyto praktiky spojeny s okultismem, nebo zda důvod jejich pořádání pramenil spíše z nudy, to se dnes již nedozvíme. Ale rozhodně není pochyb o tom, že požehnání kněží ani souhlasu rabínů by se jistě této aktivitě nedostalo.

Max Brod (BROD, M. *Pražský kruh*. Praha: Akropolis, 1993. ISBN 80-85770-03-2) rozlišil pražskou německou literaturu na dvě sféry – na širší a užší kruh spisovatelů.

---

⁸ Na seance začal docházet také M. Brod, F. Kafka a F. Weltsch. Důvod jejich návštěv byla zpočátku Brodova zvědavost na osobnost Werfela. Brod, který již od roku 1908 (ve svých 24 letech) platil za velmi uznávaného a váženého spisovatele, dostal od již výše zmíněného W. Haase několik ukázek Werfelova díla, které ho velmi nadchlo. Uvědomoval si jeho nemalý talent a toužil po osobním setkání s tímto nadějným umělcem. Seance se nabízely jako skvělá příležitost k tomuto setkání. Werfelovi bylo tenkrát pouhých osmnáct let, ale i přes svůj nízký věk Broda zaujal a stali se z nich brzy přátelé. I Kafka s Weltschem byli z mladého Werfela nadšeni a často společně tato čtveřice pořádala výlety do okolí Prahy. Pro obézního Werfela byly ovšem tyto náročné výšlapy velmi těžké a nejdnou po nich onemocněl. Ale přesto byl ochoten se „obětovat“, natolik mu byla společnost mladých umělců vzácná.

2.1.1 „Kruhy“ pražské německé literatury

Do užšího pražského kruhu řadil Brod sebe a své nejbližší přátele – tzn. F. Kafku, O. Bauma a F. Weltsche. Po brzké smrti F. Kafky na jeho místo nastoupil L. Winder. Kruh neměl žádného hlavního představitele ani explicitně vyjádřený program. Každý autor měl své postavení a důležitost, nikdo nestál „v čele“. Vzájemně se doplňovali, podporovali i kritizovali. Nebyli to pouze autoři podobného smýšlení, byli to především přátelé, kteří společně trávili čas. Scházeli se i se svými přítelkyněmi a později manželkami, které měli také prostor se k jejich tvorbě vyjadřovat. Manželky se vzájemně rovněž přátelily. Jediný, kdo se dostavoval zásadně bez ženského doprovodu byl F. Kafka, který je proslulý svými komplikovanými vztahy k opačnému pohlaví. Mezi autory byly čisté přátelské vztahy plné porozumění bez sebemenších známek závidivosti či rivalit. Proto bylo jejich setkávání tolik přínosné – dostalo se jim okamžité zpětné vazby; objektivní kritiky od odborníků a laskavých rad od přátel. Podnikali společné výlety do přírody, chodili do kaváren.

Do kruhu širšího Brod zahrnul všechny ostatní německy píšící pražské spisovatele vyskytující se v blízkosti velké osobnosti F. Werfela, který autorům z „Užšího“ kruhu tolik imponoval (více viz podrobná charakteristika života a díla F. Werfela).

Za „mladší“ kruh spisovatelů byli považováni F. Werfel s W. Haasem a jejich přáteli. H. Bergmana, R. Weltsche, H. Kohna, S. Kanelsona, V. Kellnera, O. Epsteina označoval jako kruh sionistický. E. Weisse a jeho přátele řadil do kruhu autorů Moravy. Další dva velké kruhy vznikly kolem pražských německých deníků, liberálního Prager Tageblatt a liberálního s důrazem na nacionální Němce – deníku Bohemie; ke kterým se později připojil také kruh kolem německy psaného listu Prager Presse. Některé jednotlivce Brod neřadil do žádného z kruhů a vnímal je jako samostatné osobnosti.

Brod současně poukazoval na to, že vzniku užšího pražského kruhu předcházela **skupina Jung Prag (Mladá Praha)** neboli **novoromantikové** se svými představiteli (Hadwiger, Leppin, Wiener, Teschner, Wilfert).

Ačkoli byli naši autoři původu německého a židovského, můžeme v jejich tvorbě sledovat prvky vlastenecké, pocity jisté sounáležitosti k Československu. Autoři byli povětšinou bilingvní a tuto svoji přednost uplatňovali v četných překladech českých děl do němčiny (např. Oto Pick dílo Karla Čapka F. Adler díla J. Vrchlického, aj.), čímž výrazně poukázali na kvality české literatury a domohli jejímu prosazení se v kontextu literatury evropské. Vstřícným gestem vůči německému národu bylo poskytnutí azylu některým významným osobnostem německé literatury H. a T. Mannovi, R. M. Rilke nebo F. C. Weiskopf, kteří byli z rasových nebo politických důvodů nuceni z Německa odejít. Praha jim poskytla potřebné zázemí a dala jim prostor pro svobodnou tvorbu. Ve třicátých letech minulého století tedy Židé přestávali být tolik izolováni.

2.2 Prvky a motivy v díle vybraných autorů pražské německé literatury

2.2.1 Franz Kafka

Zaměříme se nyní na dílo Franze Kafky, nejznámějšího a nejvřehlasnějšího autora pražské německé židovské literatury. I přes svůj nesporný talent měl Kafka velmi nízké sebevědomí a trpěl vážnými psychickými potížemi, jejichž stopy nalezneme i v díle autora. Roli v tom sehrál ne jeden faktor – především problematický vztah s otcem, nevydařené vztahy se ženami, jeho židovský původ, který byl v té době vzhledem k rostoucímu antisemitismu v Čechách téměř prokletím. To vše vyvolávalo u Kafky permanentní iracionální pocity viny, začal se uzavírat do

vlastního světa a ten postupem času jen s obtížemi rozlišoval od reality, což ho dovedlo až do psychiatrické léčebny, kde roku 1924 zemřel.

V Kafkově díle je možno vyzorovat specifické rysy, které jednotlivé knihy spojují. Jedná se o tragikomický, absurdní, groteskní až pesimistický nádech děl, který je jakýmsi logickým algoritmem vzhledem k jeho osobnímu prožívání vlastní existence. Čas pro Kafku není svazujícím prvkem, prolínání různých časových rovin není vyjímkou. Jeho hlavní hrdinové jsou vysunuti na okraj společnosti, lidé jimi opovrhují a odsuzují je, aniž by chápali důvod. Často nerozumí veškerému dění kolem nich, nevnímají souvislosti; nechápou, čím se provinili. Nevědí, jak s nepřízní osudu bojovat, a tak se postupem času dostávají do fáze rezignace. Přijímají rozsudky nad svými životy a už se nesnaží dál bojovat. Výrazným rysem Kafkových knih je také skutečnost, že své postavy často nepojmenovává celým jménem (např. Josef K. v Procesu, zeměměřič K. v Zámku,... Řehoř Samsa v Proměně je víceméně vyjímkou). Tento fakt můžeme chápat jako potvrzení teze, že Kafka na postavy jakožto osobnosti neklade význam, zdůrazňuje tím jejich nedůležitost a jejich zastupitelnost v našem světě.

2.2.2 Egon Ervín Kisch

Obdobné prvky shledáme také v díle **Egona Erwina Kische**. Kisch, nadějný tvůrce básní, dramát i próz, také „zuřivý reportér“, jak se mu často přezdívalo díky jeho žurnalistické činnosti, při které se zúčastnil řady náročných dobrodružných zahraničních cest, pocházel z rodiny zámožného židovského obchodníka s textilním zbožím. Antisemitismus pociťoval stejně jako ostatní židé a vzhledem k tomu, že se nestránil obchůzek Salonu Gogo apod. za účasti ostatních autorů pražské německé židovské literatury, zachytil ve svém díle také člověka vykořeněného, vnitřně rozbitého.

Například v románu *Pasák* (z roku 1914) bravurně vykreslil psychiku hlavního hrdiny, kde vylíčil přerod z poctivého mladíka s jistými morálními zásadami v alibistickou zrůdu s velmi nízkým prahem svědomí zaměřenou jen na vlastní prospěch; snaží se svoje chování přede všemi obhájit – před společností, ale hlavně sám před sebou. Pro fakt, že se díky touze po penězích a pomoci dostal do role pasáka, se snaží najít důvody, kterými by své jednání oprávnil. Zavírá oči před realitou a vlastní manipulací myslí se dostává do role „oběti“, chudáka, který se do tohoto postavení stal kvůli ruce osudu, nevhodnému rodinnému prostředí (zejména myšlena absence otce) a sledu událostí, které nemohl sám ovlivnit. Čili se zde opět setkáváme s jedincem, který je na místě, na kterém nikdy nechtěl být; nedokáže zdůvodnit, proč tomu tak je, a nedokáže to nijak ovlivnit.

Od Kafkových hrdinů se hrdina Kischův liší vlastním proviněním, tzn., že se do bezvýchodné situace, na okraj společnosti dostali vlastní vinou, touhou „polepšit si“, přičemž Kafkovi hrdinové se do ní dostali jakoby náhodou, nezáměrně. Nutno ovšem podotknout, že Kafka shledává jejich vinu ve lhotejnosti a mechanizaci vlastního života, čili o jisté „vlastní provinění“ zde jde také.

Kisch často ve svých dílech zpracovával židovskou látku; zajímal se o židovské dějiny, kulturu, tradice; židovské reálie v Praze, které mu silně imponovaly, ale i přesto se nikdy nestal ortodoxním Židem. Současně se ale také nikdy nedostal mezi odpůrce judaismu. Zůstal stát „někde mezi“. Prvek podobného rázu nalezneme také v utopickém románu Franze Werfela *Hvězda nenarozených*, ve kterém předpovídá degeneraci lidstva. Román s prvky sci-fi vyšel posmrtně a upozorňuje opět na pokleslou morálku, která vede ke zkáze člověka.

2.2.3 Rainer Maria Rilke

Za zmínku stojí též osoba **Rainera Maria Rilke**, který byl také neklidnou, nevyrovnanou osobností, podobně jako Kafka (ačkoliv Kafku jeho přátelé, zejména pak Max Brod, často označovali za velmi veselého člověka se smyslem pro humor)⁹. V Rilkeho díle se nám tudíž opět objevují postavy emočně plaché, společností nepochopené, trvale hledající. Např. dílo **Kniha obrazů** vyznačuje prvky plynoucího času a vzdorování nepřízni osudu. Svůj vztah k židovství Rilke vyjadřoval jako nejednoznačný.

2.2.4 Hermann Ungar

Na závěr této kapitoly bych ještě ráda upozornila na méně známého německy píšícího autora, rodáka regionu Boskovicko, **Hermannu Ungara**. Tento autor je často v kontextu pražské německé židovské literatury neprávem opomíjen. Příčinou je zřejmě fakt, že až do roku 2001, kdy vyšlo Ungarovo dílo Romány a menší prózy, neexistoval český překlad jeho díla; svazek uspořádal a přeložil PhDr. Jaroslav Bránský.

Ungar se narodil roku 1893 v rodině německožidovského výrobce lihovin v Boskovicích. Literárně začal tvořit již v dobách gymnaziálních studií, ale veškeré dílo zničil, neboť se obával, že nedosahuje vysokých kvalit. Po studiích práv se přestěhoval do Prahy. Ungar si málo věřil a hodně o sobě pochyboval; podobně jako Kafka. U Ungara shledáváme řadu velmi podobných

---

⁹ Do značné míry byla Rilkeho plachost a nízké sebevědomí ovlivněno matkou, která u syna uplatňovala přehnanou starostlivost, kladla na něj vysoké nároky z důvodu vlastních uměleckých neúspěchů – snažila se realizovat v synovi, a navíc jej zcela iracionálně do jeho pěti let oblékala do dívčích šatů (zemřela jí totiž dcera, Rilkeho sestra, a tak si tuto bolestnou ztrátu dcery snažila vynahrádit na synovi). Proto se Rilkeho osobnostní labilita jeví jako jasný důsledek těchto událostí.

prvků jako u Kafky. Celkově jeho dílo působí „v podobném duchu“, snad až s výjimkou veselohry Altánek, kterou dnes například uvádí pražské Studio Ypsilon. V Kafkově díle skutečně nenajdeme nic „veselého“.

3 Charakteristika motivů u vybraného autora - Franz Werfel

3.1 Werfelova rozpolcenost i veškeré fragmenty ovlivňující jeho konverzi

Osobnost geniálního spisovatele Franze Werfela byla značně komplikovaná. Od nejútlejšího věku se pohyboval v prostředí dvou náboženství – judaismu a křesťanství. Není proto s podivem, že se u něj brzy začaly objevovat stopy vnitřní rozpolcenosti.

Zajímavým vystihnutím Werfelova nitra je báseň „**Proč Bože můj**“, kde Werfel jasně vystihl veškeré svoje prožívání; jedná se o monolog Werfela směrem k Bohu se záměrem dialogickým – ptá se Boha, proč je tak daleko svatosti. Uznává svoji lidskou nedokonalost, uvědomuje si vlastní slabosti. Pro hlubší pochopení Werfelova prožívání uvádím ukázkou:

„Proč můj Bože“

*Proč jsi mě stvořil, můj Pane a Bože,
mne, který jsem vzešel, nevědomé světlo svíčky,
a teď plápolám ve větru svých vin,
nač jsi mě stvořil, Pane a Bože,
k ješitnosti slova,
abych toho si vědom nesl svou zatvrzelou pýchu*

a v dálce mne samého

samotu?

Proč, proč jsi mi nedal

dvě ruce záchranné

a oči – dvojhvězdí útěchy?

Hlas zpívající dobrý déšť

A čelo ozářené

Mírnou lampičkou pokory?

Kerok tisíci ulicemi,

Abych navečer mohl

Vnést všechny zvony země

Do srdce, do srdce všeho utrpení navěky?

Hleď, kolik dětí má horečku ve večerních postýlkách.

Niobe je kámen, nemůže plakat.

Zasmušilý hříšník měří

Očima rozlohu tvých nebes.

A každé noci duše

Se stromu padá, list v podzimu sna.

Všichni se otáčí kolem jediného tepla,

Protože je zima, jen čas bolesti hřeje.

(WERFEL, F. *Přítel světa*. Praha: Mladá Fronta, 1965.)

Ačkoli to není v básni explicitně vyjádřeno, cítíme z ní zoufalé Werfelovo volání po Boží blízkosti a po Boží pomoci.

Nebývá to vždy pravidlem, ale náboženskou příslušnost jedince z převážné většiny určuje rodina. Předpokládá se, že dítě automaticky převezme víru svých rodičů na sebe. Prostředí, ve kterém člověk vyrůstá, ho všestranně formuje, a to zejména ve smyslu spirituálním. Pokud člověk od raného dětství vyrůstá v určité tradici, navykne každodenním modlitbám a chodí s rodiči do kostela, synagogy či jiné modlitebny, stane se pro něj tento způsob přirozenou součástí života. Přejímá tradice zcela automaticky a nic ho nemotivuje k úvahám o konverzi k jinému náboženství či církvi. Tak tomu bývá v rodinách ortodoxních, které skutečně ctí tradice a žijí plnohodnotný duchovní život dle daných církevních nařízení.

Rodina Franze Werfela byla sice čistě židovská, avšak neortodoxní. Werfelovi byli spíše formálními členy tohoto náboženství. Tradice svých předků bezpochyby uznávali a vážili si jich, ale veškeré úkony vykonávali spíše z povinnosti než z vlastního přesvědčení. Proto mladý Wefel i přes všechny židovské obřady, které absolvoval, nikdy v domácím prostředí nezažil živou víru, tzn. nenucenou, přirozenou náboženskou aktivitu vycházející z vnitřní potřeby jedince, a tudíž se nikdy necítil být Židem. Důkaz o tomto faktu nalezneme v díle Barbora neboli Zbožnost, kde hlavní hrdina Ferdinand popisuje víru své matky následovně:

„... Maminka nebyla v žádném ohledu věřící. S Bohem si dělala malé starosti, i když navenek se jisté okázalosti nevyhýbala. Milovala život, lidi, sebe sama, především však družnost..“

(Werfel, F. *Barbora neboli Zbožnost*, 1997)

Dle židovské tradice osmého dne po narození mu byla řádně provedena rituální obřízka a o Velkých svátcích v září roku 1903 se po dovršení třináctého roku života konal Franzův bar

micva¹⁰. Tímto obřadem si po dlouhé době Franz připomenul své vlastní kořeny – čili fakt, že patří k judaismu. Opět se v něm ale odehrával silný rozpor.

„K prasknutí přeplněné židovské modlitebny a nepřetržité mumlání shromážděné obce Franze odedávna odpuzovaly; kdykoliv se na pražských ulicích setkal s polskými nebo ruskými chasidim, uprchlíky před pogromy, s jejich dlouhými pejzy, černými kaftany a třásněmi, které jim vylézaly z opasku kalhot, musel si pokaždé znovu uvědomit, že s nimi necítí vůbec žádnou spřízněnost.. Avšak dotýkat se špičkami prstů svitků Tóry zahalených sametem, naslouchat zpěvu kantora nebo v den Nového roku trubení na šofar, pozorovat matku, jak sestupuje v den smíření, vyčerpaná pústem, po chrámových schodech, tyto okamžiky židovského života miloval, k této tradici dopřál patřit.

Nyní stál na bimě, širokém pódiu uprostřed synagogy, a před ním ležely rozvinuté Mojžíšovy knihy. S modlitebním šálem položeným přes ramena zpíval vzrušeným a zároveň naříkavým hlasem hebrejská slova, a nakonec vyslovil silným hlasem požehnání, jež předchází čtení týdenního odstavce z Proroků: ‚Pochválen buď, Hospodine, Bože náš, králi světa, kterýs vyvolil proroky pravé a nacházíš zalíbení v jejich slovech, jež mluvili v pravdě.‘ Po haftarě (čtení z Proroků) pak odříkal Šma Jisrael, základní modlitbu Izraele od dnů praotce Mojžíše.“

(in JUNGK, P. S.: Franz Werfel – *Příběh života*, str. 17)

---

¹⁰ Bar micva je vedle obřizky a svatby nejvýznamnějším rituálem v životě židovského muže. Tímto náboženským aktem se uskutečňuje přijetí mladíka za plnoprávného člena židovské obce. Přitom se zpravidla třináctiletý zavazuje v synagoze dodržovat přikázání.

Malý Franz podle zvyku pražských židovských rodin navštěvoval prostory tamního piaristického kláštera¹¹. Ale i přesto, že piaristé jsou součástí křesťanství, nebyli židovští žáci nijak diskriminováni a jejich víra zde neutrpěla žádnou újmu; hodiny náboženství byly vedeny odděleně, křesťanským dětem se dostalo výuky od katolických kněží a mnichů a židovské děti docházel vyučovat židovský rabín. Franz tedy vyrůstal jak mezi vrstevníky židovskými, tak křesťanskými, a tato dvě náboženství se stále jeho životem prolínala. Snad i tato zkušenost společné existence členů obou skupin náboženství vedle sebe v budoucnu Franze silně ovlivňovala.

Werfelovy zájmy byly převážně intelektuální – literatura, divadlo, kultura,.. , čili převážně seděl, nehýbal se. Holdoval také jídlu, zejména sladkostem – a tak se stalo, že Werfel začal výrazně přibírat. Svou obtloustlou postavu sám Werfel vnímal jako odpudivou, měl z ní komplexy. Proto býval občas nejistý, nesmělý – a to zejména ve společnosti žen. Jako jedinou svoji přednost vnímal svoji literárně-autorskou činnost, kterou u sebe objevil, proto se snažil spíše prezentovat tímto způsobem.

---

¹¹ Piaristická škola - výuka probíhala hromadně, v jedné třídě bylo až šedesát chlapců. Do role učitelů se postavili piarističtí mniši. Jen na hodiny náboženství se chlapci rozdělili do dvou menších skupin – tu židovskou pak docházel vyučovat rabín Salomon Knöpfelmacher. Ten Franze vyučoval i později na c. k. německém gymnáziu v ulici Na příkopě, kde se ho marně snažil naučit hebrejskému písmu, jazyku a biblickým dějinám Izraele. Franz ovšem neprojevoval žádnou snahu, naopak se zdálo, že vše, co je spojeno s vyznáním jeho předků, v něm nezbuzuje sebemenší zájem. Tou dobou mu imponovala četba dobrodružných románů Karla Maye a poslech klasické vážné hudby. Proto Werfela nanejvýš urazil a znechutil rabínův výrok, že si cení více muzikálnosti krále Davida než celého díla Wolfganga Amadea Mozarta. Tím pro něj jakožto autorita naprosto klesl a hodiny náboženství prohlásil za pouhou frašku.

Jeho studijní výsledky byly ale stále hrozné. Proto se rodiče rozhodli, že Franzovi najmou domácího učitele, aby ho doučoval. K Werfelovým začal docházet dr. Holzner, který se snažil vysvětlit Franzovi nejasnosti v matematice. Franz ale využíval přítomnosti inteligentního doktora spíše k zodpovídání filozofických otázek.

Když rodiče Werfela objevili, že Franz se věnuje psaní básní, rozčílilo je to a viděli v tom původ Franzova školního neúspěchu. Otec se rozhodl, že syna nadchne pro firmu a jednou mu předá podnikání s rukavicemi. Začal ho proto vodit do továrny. Franz ovšem dával jasně najevo, že v tomto oboru se rozhodně uplatňovat nehodlá. Dál se věnoval svému psaní, začal se scházet s přáteli W. Haasem, P. Kornfeldem, E. Deutschem, F. Janowitzem, F. Pollakem a E. Popperem, kteří měli obdobné zájmy jako on sám – Kornfeld, Janowitz a Popper psali stejně jako on poezii, prózu a divadelní hry, E. Deutsch byl zase obdařen vyjimečným hereckým nadáním. Vzájemně si všichni četli svá díla a následně si je kritizovali. Zde vidíme počátky Werfelovy literární tvorby, která ovšem nebyla zpočátku pochopena. Nepochopení od svých nejbližších, od členů rodiny – to se mu dostávalo zejména ze strany otce, který viděl v synovi svého nástupce v podnikání s rukavičkovou firmou. Dlouho se nemohl smířit s tím, že Franz se chce uplatnit intelektuálně, dokonce mu zakazoval psát básně. Viděl, jak mladý Franz zanedbává školu, jaké mezery má zejména v matematice, kterou by jako obchodník jednou tolik potřeboval. Aby jeho literárním sklonům učinil přítrž, poslal ho do Hamburku na zaučení do vývozní a dovozní firmy Brasch&Rothenstein. Nicméně, ani tento otcův radikální zákrok nepomohl a můžeme říci – bohudík se Werfel vzpřivil, učeňské povinnosti záměrně zanedbával, a dál se věnoval psaní. Po čase svůj marný boj otec vzdal, smířil se s faktem, že ze syna nástupce ve firmě mít nebude, a už mu nekladal překážky.

Co se týče víry, už v tomto období začal Franz přemýšlet o svém judaismu. Vůči židovství cítil Werfel odcizení a často bez vědomého důvodu. Stavěl se k němu spíše pasivně, necítil

potřebu řešit otázku víry. Přijímal svůj původ, ale nadšený z něj nebyl. Svým způsobem mu byl bližší svět křesťanský, který ho v Praze obklopoval; ale ani v něm necítil vlastní naplnění či příslušnost k němu. Zůstával lhostejným a naplno se věnoval vlastní tvorbě. Roku 1913 si v Lipsku Werfel zapsal do zápisníku:

„Spása! Svět lze spasit jen od světa! Křesťanství si vypomáhá iluzivním pesimismem. Církev předvádí kouzlo retrospektivní, v minulosti se odehravší utopie...“

(Werfel, F. in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997. s 58)

Zde poprvé Werfel „koketuje“ s křesťanstvím; poprvé je jednoznačné, že nad otázkou víry přinejmenším přemýšlí. Ke křesťanství se nepřiklání, ale současně jej neodsuzuje.

Když roku 1914 hrozilo nebezpečí, že Alma Mahlerová zemře při komplikacích v těhotenství, Werfel se rozhodl, že se bude postit, aby ji Bůh uzdravil. Werfel tím potvrzuje pravidlo, že člověk se dovolává Boha, až je v krizové situaci, kterou nedokáže sám řešit. Když má člověk všechno, Bůh mu nechybí. V tomto okamžiku si ale Werfel uvědomoval krutou pravdu – velice jednoduše může o Almu i dítě v jejím lůně přijít a nemůže sám udělat nic. Jedinou, poslední možností je svěřit všechno Bohu, modlit se a doufat. Do té doby nábožensky pasivní Werfel, velký gurmán, který miluje vlastní pohodlí a plný žaludek, se uchyluje k obětem Bohu a tvrdě se postí. Poprvé zde sledujeme určitý náznak důvěry a intenzivní volání po Boží pomoci ze strany Werfela.

Roku 1918, po dopsání třetího jednání Soudného dne, napsal v dopise G. H. Meyerovi, že se „modlí k bohům“, aby alespoň několik lidí pochopilo, co do knihy vložil. Plurál „bohům“ v tomto kontextu ale chápeme spíše jako řečnický obrat, nikoliv jako Werfelův obrat k polyteismu.

O Werfelově prvním veřejném přihlášení ke křesťanství můžeme hovořit v případě policejního předvolání roku 1918. Werfel tehdy sympatizoval s Rudou gardou, která diskutovala o pádu monarchie a uchopení moci nemajetnými na ilegálních schůzích. Werfel byl nařčen, že vyzývá k útokům na banky. V protokolu Werfel uvedl, že je přívržencem Tolstého a křesťanství, čili je striktním odpůrcem jakéhokoliv násilí. Werfelovi bylo židovství často spíše na obtíž. Nejen že se s ním neztotožňoval, ale současně trpěl kvůli antisemitským poznámkám Pražanů. Kvůli jeho německví ho zase jednou zbili na ulici čeští nacionalisté – a to jen proto, že promluvil německy. Werfel přestal vnímat Prahu jako domov a začal z ní pociťovat soustavný strach.

V době, kdy intenzivně pracoval na hře *Zrcadlový člověk*, uchýlil se na Semmering, kde žil takřka poustevnickým životem. Měl tedy opět možnost přemýšlet sám nad sebou, nad svým dosavadním životem a nad Boží existencí. V prvním dějství nazvaném *Magická trilogie* se hlavní hrdina Thamal uchyluje do klášterní cely v pohoří, kde se v tichosti snaží najít sám sebe. V záchvatu sebenenávisti prostřelí zrcadlo, z něhož vystoupí jeho mefistofelské alter ego a jehož svodům naprosto podlehne. Thamal odmítá dědictví po svém otci a odloudí svému příteli jeho manželku, která mu porodí nemocného a zmrzačeného chlapce. Je jednoznačné, že v *Zrcadlovém člověku* Werfel přesně zaznamenal všechno, co právě prožíval. Cítil se sám, Alma mu nedovolila přiblížit se jí. Narodilo se jim postižené dítě, což Werfel těžce nesl a Alma mu to jistým způsobem vyčítala. Na Semmeringu žil Werfel obdobně jako Thamal v klášterní cele.

Mezitím se stav jejich syna Martina Carla Johannese stále zhoršoval. Alma kladla vinu za nemoc dítěte na Werfela a rozhodla se vrátit ke svému bývalému manželovi Walterovi Gropiovi. Zdrcený Werfel se věnoval pouze tvorbě knih, napsal pohádku *Hřiště* a *Džin*, a stále se modlil, aby se k němu Alma vrátila.

V polovině května roku 1919 obdržel Werfel dopis od Alminy přítelkyně Berty Zuckerandlové, že jejich syn, kterému bylo právě deset měsíců, zemřel. Werfel doufal, že Alma

nadobro odejde od Gropia. Aby nemusel stále myslet na svou nelehkou situaci způsobenou absencí milované osoby, začal intenzivně pracovat na prozaickém textu s názvem *Černá mše* (nedokončeno, dnes pouze fragment). Jeho modlitby byly vyslyšeny; Alma se k němu po čase skutečně vrátila.

Na Brentensteinu vznikla rovněž první Werfelova dokončená novela *Ne vrah, zavražděný je vinen*.

Alma se pohybovala střídavě mezi Werfelem a Gropiem, dokonce zvažovala návrat ke Gropiovi a stáhnutí žádosti o rozvod., což Werfel velmi těžce nesl. Po určitém čase se ale opět vrátila k Werfelovi. Následovalo ještě několik podobných situací, až se nakonec roku 1920 Alma konečně s Walterem Gropiem rozvedla a napevno se vrátila k Werfelovi.

Werfel se v dopisu Almě vyjádřil:

„Je na světě člověk, jemuž přitakávám více než Bohu..“

(Werfel, F. in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997. s 126)

A právě v téhle větě shledáváme Werfelův problém: Werfel Almu miloval takřka patologickým způsobem; znamenala pro něj všechno. Stavěl ji ve všem na první místo; tedy i před samotného Boha. Otázka jeho náboženské příslušnosti se proto značně odvíjela od Alminých přání. Alma byla pověstná svým antisemitským postojem. Než poznala Werfela, měla vůči Židům velmi netolerantní postoj. Po jejich prvním setkání, po kterém byl Werfel z almy absolutně nadšený, Alma Werfela zaznamenala do svého deníku jako tlustého Žida s křivými nohama, odulými rty, vodovými šikmými očima a prsty žlutými od nikotinu. Současně ale zapsala, že ji nijak neodpuzoval, ale jeho okázale socialistické způsoby, jeho žvanění o lásce k bližnímu a touze po sebeobětování ji na nejvyšší míru znervózňovaly. Oproti tomu Werfel vnímal

jejich debaty za velmi plodné a v Almině přítomnosti se cítil velmi dobře. Když Werfel projevil své odcizení vůči Praze, sdělil Almě, že jediné ona je jeho domovem. Dokázal se odvrátit úplně od všeho, jen o Almu nechtěl přijít a za nic na světě se jí nedokázal vzdát. Vztah Almy a Werfela byl takřka záhadou. Werfel byl Almou často ponižován, měla dominantní postavení. Vysmívala se mu pro jeho tloušťku (Werfel kvůli ní dokonce jednou držel tzv. mléčnou dietu, kterou mu Alma předepsala), pro jeho židovské kořeny, pro jeho nedostatek talentu při hudebním komponování. Nebála se kritizovat i jeho tvorbu. Zamilovaný Werfel naopak Almě toleroval vše – její nekonečné návraty k Walteru Gropiovi, snášel její neustálé kritizování, ve všem se jí přizpůsoboval. Miloval ji bezmezně a udělal by cokoliv, jen aby s ním Alma zůstala.

K nejzásadnějšímu zvratu ve Werfelově životě, a to zejména v duchovním, došlo bezesporu roku 1925, kdy se s Almou vydal na cestu do Egypta. Strávili společně tři týdny v Horním a Dolní Egyptě, navštívili Théby, Heliopolis, Memfis, Jarmak a Luxor, Káhiru apod. Během pobytu se Werfel blíže seznámil s Islámem, který mu byl do té doby cizí. Do deníku si zapsal :

„Jakého druhu je muslimský fanatismus? Modlitby, pravidla, zákony, formulky musí muslim dodržovat jako žádný jiný vyznavač jiného náboženství!“

(Werfel, F. in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997. s 155)

Nesmírně mu imponovala postava Mahdího (= jeho mohamedáni očekávají jako mesiášského obnovitele světů).

S Almou se ještě jednou vrátili do Káhiry a pak odjeli do Palestiny. Celých čtrnáct dní prožil Werfel v silném vnitřním rozporu, cítil se velmi neklidný a zmatený. Uvědomoval si Almin silný antisemitismus, ale přitom mu začalo docházet, že cítí k dříve zavrhanému

judaismu přece jen určitou vazbu. Snad to bylo vlivem Barbory, snad se v něm přece jen ozvaly vlastní kořeny ...

O to silnější pro Werfela se stala návštěva Jeruzaléma. Zde navštívil Kristův hrob, Zeď nářků, ale také chrámové náměstí muslimů, starozákonní horu Moria (zde dle Starého zákona Abrahám obětoval Bohu svého syna Izáka a stával zde Šalamounův i Druhý židovský chrám) a denně procházel ulice Starého města. Fascinoval ho jeruzalémský střet všech tří monoteistických náboženství. Werfel se začal ptát, hlouběji se zajímat. Scházel se s lékaři, architekty, filozofy a s významným kabalistickým badatelem Geršomem Scholemem. Ten poukázal na dvě tendence v židovském mesiášském myšlení: Restaurativní (tu vidí v návratu ke starověké velikosti Izraele zprostředkované Mesiášem) a utopickou (která předpokládá katastrofální zhroucení normálního dějinného – tzv. apokalyptická vize). Vedl s nimi spory o sionismu, vyptával se na křesťanství. Začal hledat ve vlastním nitru a zohledňoval při tom získaná fakta od těchto významných lidí. Veškerý svůj rozpor písemně sděloval svému příteli z pražského kruhu německých spisovatelů Maxi Brodovi. S Brodem již dříve vedl dlouhé hovory na téma víry. V jednom ze svých četných dopisů mu napsal, že pro něj Židé ztratili půvab. Právě v Jeruzalémě si tento fakt silně uvědomil. Avšak současně si uvědomoval i jistou vazbu vůči judaismu a svým způsobem se tem pro něj stal atraktivním.

Po návratu z cest zpět na Breitenstein, opět v odloučení od Almy, se začal hlouběji zajímat o problematiku víry, věnoval se četbě teologické literatury včetně židovských dějin, zvyčích a rituálech; naučil se hebrejštinu i hebrejské písmo a důkladně prostudoval knihy Starého zákona a Talmudu. Cítil se ale natolik rozpolcen, že vzhledem k vlastní literární tvorbě nedokázal docílit plného pracovního nasazení. Propadl depresím a úzkosti, že již nebude literární tvorby vůbec schopen. Stal se ale dokonalým znalcem Talmudu a Tóry. Přitom ale k židovství stále nepřimkl. Naopak pocítil příklon ke křesťanství. Vzhledem ke své dočasné pracovní neschopnosti se

rozhodl se svoji další práci zaměřit na biblické téma, a očekával proto, že díky zvolenému tématu, které jej momentálně tolik zajímalo, půjde práce lépe. Svůj zájem zde zaměřil na Saula, známého jako apoštola Pavla z Tarsu. Do jisté míry se s touto biblickou a současně historickou postavou identifikoval, shledával se Saulem řadu společných prvků. Domníval se, že Saul prožíval obdobnou situaci jako on.

Werfel sám sebe nikdy nevnímal jako Žida; k judaismu cítil spíše odpor než náklonnost či sounáležitost. V době, kdy osobně v doprovodu Almy navštívil Izrael, sice pocítil jisté sympatie k tradici a tajemnu týkajícího se judaismu, ale ani tehdy se necítil být jeho stoupencem.

Pobyt ve Svaté Zemi mu dal pocítit nejen historickou existenci postavy Ježíše Krista, ale také jeho mystickou přítomnost v současné době. Pocítil Mesiáše; procházel místy, kde Ježíš působil, a také viděl místa, kde později evangelizovali jeho apoštolové. Stále zde můžeme sledovat jistou podobnost mezi rozporem Werfela a konverzí apoštola Pavla z Tarsu. Nemáme tím na mysli podobnost doslovnou, spíše podobnost ve vnitřním rozporu obou mužů. Sv. Pavel, tou dobou známý jako Saul, křesťany pronásledoval, odmítal učení Ježíše Krista. Byl ortodoxním Židem. Werfel se nikdy naplno necítil být Židem a křesťanství nikdy neodmítal, v tomto se obě postavy v zásadě liší. Podobnost shledáváme ve „vnitřním volání“ ke křesťanství a v odhodlání obou osobností říci Bohu „ano“. Pro oba toto rozhodnutí znamenalo vzdát se tradice a přijmout tradice zcela nové. O okamžiku Saulovy konverze se dočteme ve Skutcích apoštolů v Novém Zákoně:

"Padl na zem a uslyšel hlas: Saule, Saule, proč mne pronásleduješ? Saul řekl: Kdo jsi, Pane? On

odpověděl: Já jsem Ježíš, kterého ty pronásleduješ. Vstaň jdi do města a tam se dovíš, co máš dělat. ...Saul vstal ze země, otevřel oči, ale nic neviděl. Museli ho vzít za ruce a dovést do Damašku. Po tři dny neviděl, nic nejedl a nepil."

(Bible. Ekumenický překlad. Praha: Česká katolická charita, 1985. Skutky 4,9)

Jeho obrácení nebyl výsledek nějakého rozvíjení myšlenek a úvah, ale důsledkem Božího zásahu. Čili se uskutečnila nikoliv jeho, ale Boží vůle. Od té doby všechno, co dříve pro něho mělo hodnotu, stalo zbytečným. Proto se všeho zřekl, a následoval Krista; stal se vůbec prvním apoštolem povoláním zmrtevýchvstalým Ježíšem. A ve výsledku dosáhl v církvi velmi významného postavení. V čem můžeme shledávat jistou podobnost mezi apoštolem a Werfelem? Rozhodně můžeme oba vnímat jako nástroje boží vůle, neboť si oba dva Bůh dokázal svým způsobem použít. Dříve krutý pronásledovatel křesťanů nabyde dominantního postavení v katolické církvi a napomůže jejímu rozmachu a vnitřně rozvrácený Werfel zase napíše díla, jaká by nenapsal lečjaký ortodoxní křesťan.

Tak začalo v létě roku 1925 vznikat Werfelovo velkolepé dílo *Pavel mezi Židy*. Ústředním motivem knihy neměla být Pavlova biografie; Werfel se rozhodl zaměřit zejména na okamžik jeho konverze ke křesťanství. S osudem Pavla ztotožňoval osud svůj; domníval se, že Saul si prošel stejnými krizovými obdobími jako on sám. Začátkem září 1925 měl hotovou první i druhou verzi dramatu; avšak ani s jednou Werfel nebyl spokojen. Rozhodl se tedy práci na nějaký čas přerušit. K práci se vrátil až po půlroční přestávce. Opět se uchýlil na Breitenstein, aby měl na psaní klid. Stále se ale cítil nesoustředěný, místy ž zoufalý. Sám vystihl svoji v situaci v jednom z dopisů adresovaných Arthuru Schnitzlerovi:

„Měním scény, charaktery, slova a stále nemám jasno. Lze vůbec začít znovu malovat na obraze, když barvy zaschly? A ještě horší je, když zaschne cit. A přitom je to látka, která se neustále uzavírá a otevírá přede mnou nové a nové propasti. Myslím, že jsem se pustil na koni na tenký led, ale probořil jsem se“.

(in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997.)

Tento dopis je nám jasným svědectvím o tom, že Werfel tentokrát dílo nepojal pouze jako „práci“, nepohlížel na něj pouze jako a další svoji literární tvorbu, ale nad napsanou látkou současně přemýšlel. Nezbytné bylo také nastudování spousty teologických materiálů týkajících se života a působení Pavla z Tarsu, čímž byl Werfel opět „nucen“ se nad konverzí zamýšlet. Shledával v životě sv. Pavla příliš prvků ze života vlastního, aby zůstal chladným. Čím dál více si uvědomoval, že k židovství ho opravdu pojí pouze rodinné kořeny, nikoliv vlastní přesvědčení; a že s tímto náboženstvím sám nemá takřka nic společného. Naopak shledával, že se čím dál více nachází v křesťanství.

Jako důvod Pavlova odklonu od židovství Werfel označil slovy:

„Tóra je můj rozsudek smrti, jež čtu denně a v každé hodině. Kdo by však miloval svůj rozsudek smrti?“

(in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997.)

Domnívám se, že vzhledem ke značnému Werfelovu ztotožnění s apoštolem Pavlem se zde dozvídáme jeden z jeho vlastních důvodů pro konverzi. Dílo Werfel přepracoval celkem třikrát, ale stále s ním nebyl nijak zvlášť spokojen. Rozhodl se, že jej knižně nevydá; že bude sloužit

pouze pro jeho osobní účely a přečíst ho dá pouze pár přátelům. Nakonec ale dílo přece jen dílo vyšlo a jeho součástí se stala poznámka, ve které Werfel sděluje:

„Hra nepojednává o náboženství, nýbrž o lidech, kteří jím trpí.[...] Neukazuje nic jiného než velký a tragický okamžik judaismu...“

(in JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997.)

Již několikrát bylo zmíněno, že Werfel doposud vnímal svoje židovství pouze jako jisté břímě; přítěž, která ho bez vlastního přičinění provázela celý život a většinou mu byla spíše na obtíž. Kvůli rostoucímu antisemitismu v Praze se cítil ohrožený kvůli své náboženské příslušnosti, se kterou se ani v nejmenším neztotožňoval a pro kterou se nerozhodl, nežil jejími tradicemi a neměl s ní takřka nic společného. Není proto s podivem, že pár týdnů poté, co drama vyšlo, se začala šířit neoficiální zpráva, že Werfel konvertoval ke katolické církvi. Byla to vůbec první zpráva o Werfelově domnělé konverzi, kterou ovšem Werfel v zápětí dementoval.

Dílo vyvolalo rozličné reakce; zajímavým jevem byl fakt, že se po jeho přečtení rozhodl přímo autorovi písemně vyjádřit sám Sigmund Freud, nejvýznamnější psycholog té a vůbec všech dob. Došlo k osobnímu setkání a vzájemné konfrontaci obou mužů, při kterém ateista Freud, který považoval existenci Boha za pouhou lidskou „sublimační fantazii“ Werfelovi vytkl příliš okázalou a na první pohled znatelnou náklonnost směrem ke křesťanství a tím i logicky vyplývající otažitost vůči judaismu; víra mu připadala jako dětinský akt. Werfel se mu tuto tezi snažil vyvrátit s tvrzením, že hru psal spíše jako Žid a že okamžik Pavlovy konverze chápal spíše jako tragický moment v dějinách judaismu. V jednom z dopisů Freudovi se Werfel vyjádřil následovně:

„...vyrůstal jsem v areligiózním prostředí, a kam až mi paměť sahá, nikdy jsem netrpěl skrupulemi ani nábožensko-citovými katastrofami, nemusel jsem překonávat žádná kultická rezidua a téměř do svého dvacátého roku jsem byl indiferentním ateistou.“

(JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997.)

Hru dokonce Werfel Freudovi věnoval. Werfelova náklonnost vzhledem k Freudovi je evidentní. Domnívám se, že důvodem pro Werfelovo prohlášení, že knihu psal „jako Žid“ spíše pramení právě z této náklonnosti než z osobního pocitu sounáležitosti s židovstvím. Stejně jako již dříve Werfel přitakával a stále měnil své postoje ohledně vlastního židovství v korespondenci s Martinem Buberem, kterého si rovněž velmi vážil. Co se týče Almy Mahlerové, která byla ve Werfelových očích téměř bohyní, ta se nikdy netajila svým antisemitským postojem. Před ní zase Werfel prohlašoval, že se židovstvím nemá společného nic a že vždy sympatizoval s křesťanstvím. Werfel tedy začíná působit jako osoba, která, ač už má dost možná sama v sobě jasno, navenek stále mlží a vyhýbá se konkrétnímu prohlášení.

Oproti Freudovu spíše negativnímu ohlasu se vyjádřil velmi kladně až nadšeně k Werfelově nové hře Stefan Zweig, který ji označil za geniální počín. Tou dobou, tj. roku 1926, se Werfel dostal na vrchol svojí kariéry. Byl velmi vyhledávaným a oblíbeným autorem.

Ačkoli to může působit zvláště, Werfel řeší otázku židovsko – křesťanského dialogu i ve svém díle Dům smutku, jehož dějištěm je podnik nechvalné pověsti, veřejný dům zvaný Salon Goldschmiedt, známý ve své zkrácené podobě jako Salon Gogo. Kniha pojednává o zániku rakousko – uherské monarchie a o křesťansko – židovských prvcích vtělených do postavy židovského majitele nevěstince Maxe Steina, který věřil v Ježíše. Werfel nejednou prohlásil, že sám sebe považuje za Žida věřícího v Krista. Opět zde můžeme sledovat jisté prolnutí díla s osobním životem autora.

I v díle *Sjezd abiturientů* nalezneme obdobné téma, i když se nestalo tématem ústředním. Werfel zde staví do protikladu postavu geniálního Žida Franze Adlera, na stranu druhou postavu rafinovaného křesťana Ernsta Sebastiana. Oba spolužáci kdysi vedli spory, Sebastian žárlil na svého úspěšnějšího vrstevníka Adlera a záměrně podřýval jeho pozici ve třídě. Spor zůstal nedořešen a přetrval i roky o maturitě. Spor se už přestal týkat pouze studijní rivality; stal se sporem křesťansko – židovským. Ve výsledku vyšel jako morální vítěz Žid Adler. Werfel zde zdůraznil emancipaci křesťanství od judaismu. Po dokončení *Sjezdu abiturientů* měl Werfel pracovní krizi; nedostávalo se mu žádného tématu, které by stálo za to rozvinout. Cítil se prázdný a bez chuti do života. A tak se stalo, že v létě roku 1926, ačkoli mu tou dobou bylo pouhých 37 let, sepsal svoji závěť, v níž poznačil za svou univerzální dědičku svoji partnerku Almu Mahlerovou s poznámkou, že nemá po jeho smrti dovolit vydání těch děl, které by nedosahovaly adekvátní umělecké hodnoty.

Významné postavení při rozpolcenosti Franze Werfela měla bezpochyby Dantova Božská komedie. Werfel ji považoval za druhou Bibli. Velmi si této knihy cenil, neboť v něm otevřela novou sféru myšlení – začal se zamýšlet nad otázkou nebe a pekla, o jejich existenci nejen v posmrtném, ale i v současném životě, a to dalo podnět pro vznik jeho nové knihy s názvem *Sen o novém pekle*. Poukazoval v ní na fakt, že peklo existuje již nyní díky lidskému zavinění. V době práce na této knize se Werfel zranil na lanovce obě nohy a musel být hospitalizován. V nemocnici měl pak dostatek času na přemýšlení o vlastním životě a o Bohu. Zranění vnímal pozitivně, označil ho za prostředek k očištění od hříchů (je ovšem diskutabilní, do jaké míry byl Werfel skutečně zraněn a do jaké míry byla pro něj hospitalizace záchranou od vojenské služby na frontě ve válce, které se Werfel snažil vyhnout).

Werfelovým blízkým přítelem a také do značné míry pomocníkem byl v literárním světě již zaběhlý M. Brod, který byl poměrně v nízkém věku velmi populárním a uznávaným autorem. I

přes některé neshody a chvilková odcizení vždy dokázali najít společnou cestu; byli přáteli a scházeli se nejen pracovně. Roku 1915 ale došlo k rozporům mezi Werfelem a Brodem. Diskutovali o židovství a sionismu a jejich názory se začaly značně lišit. Brod tíhl k myšlenkám T. Herzla a snil o založení židovského státu v Palestině. Oproti němu se Werfel čím dál víc odcizoval židovství a více tíhl ke katolicismu. Začal se podrobněji zabývat studiem křesťanské teologie, studoval díla církevních otců a scholastiků, T. Akvinského, sv. Augustina, Františka z Assisi a A. Velikého.

Vyjádřil domněnku, že všichni Židé by měli časem konvertovat ke křesťanství. Tyto spory zachytil Brod ve svém díle *Tychona de Brahe cesta k Bohu*, kde takřka „vtělil“ Franze Werfela do postavy J. Keplera a sám sebe do postavy T. de Brahe. Postupem času Brod pochopil, že jeho snahy přimět Werfela zpět k judaismu jsou zcela marné a vzájemných konfrontací proto zanechal.

Roku 1917 před Werfelovými postoji varoval Brod v Buberově měsíčníku *Der Jude* (Žid) a označil je za nebezpečné pro židovské společenství. Werfel to ale chápal jako sionistický postoj, na který je zbytečné jakkoli reagovat. Křesťanství označil za vitální formu judaismu a Buberovi přislíbil své vyjádření k této otázce v podobě eseje.

O Werfelovu „židovskou duši“ se ale ještě pokusil zabojovat po přečtení Werfelova článku *Křesťanské poslání* M. Buber. Buber, se kterým si Werfel od roku 1909, kdy navštívil v Praze Buberovu přednášku na téma „Tři řeči o židovství“ korespondoval, si Werfela také oblíbil. V průběhu první světové války mu nabídl mu návštěvu tajného spolku proti militarismu, který sám založil (další členové G. Landauer a M. Scheler) a Werfel se několikrát účastnil jejich setkání, kde si utvrdil vlastní antimilitaristický postoj.

Werfel si Bubera velmi vážil, a proto jej neodbyl, když se mu písemnou formou negativně vyjádřil směrem k jeho novým myšlenkám směřujícím ke křesťanství a odvracejícím se od

původních myšlenek judaistických, ale pokusil se o diplomatickou odpověď. Napsal Buberovi list s vyjádřením, že jako Žid se cítí zcela národně, pouze se prudce distancuje od určitých pražských sionistů. Později v dalším z jeho dopisů Werfel napsal, že stojí jednoznačně na straně sionismu a od své asimilační teorie se tedy z valné míry odvrátil; sionismus se mu teď dokonce jeví jako jediná židovská forma, v níž by mohl uvěřit. Z těchto listů je patrné, že Werfel se buď snažil Buberovi zavděčit, anebo sám v sobě neměl jasno.

3.2 Barbora neboli Zbožnost

Velmi výraznou roli ve veškerém Werfelově přemítání o Boží existenci sehrála bezesporu Barbora Šimůnková, česká kuchařka zaměstnaná u Werfelových. Barbora byla obyčejnou ženou bez vzdělání, avšak svojí opravdovostí a vnitřní přesvědčeností se hluboko vryla do Franzova srdce. Tato ortodoxní katolička, třicetiletá žena z Radíče u Tábora, se stala chůvou malého Franze. O její pravé a hluboké víře se přesvědčíme citací z Werfelovy knihy *Barbora neboli Zbožnost*, v níž se na její duši zaměřil:

„...Sloužící farář by se velmi podivil, kdyby její tvář v šest hodin ráno mezi hrstkou zbožných nespátril..“

(WERFEL, F. *Barbora neboli zbožnost*. Praha: Nakladatelství Volvox Globator, 1997. s.25)

„...Barbořina duše, aniž to tušila, spočívala v lůně náboženství, tak jako žijí, zcela mimovolně, ve svém živlu zvíře v lese nebo pták ve vzduchu. Tak jako jsou tyto bytosti způsobem člověku pochopitelným přírodě blízké, byla Barbora blízká Bohu. Blízkost se však nikterak neprojevovala svatým počínáním, zbožnými provoláními a modlitbami nebo dokonce vášnivou náklonností

k církvi, nýbrž hlubokým a vyrovnaným klidem, který byl Barbořiným přirozeným životním stavem. Vyplýval z blaženého pocitu povznesení, z něhož pramenila i Barbořina radost z práce, příchyllost a láska..“

(tamtéž s.25)

A právě onen pocit povznesení a blízkost Bohu byla tím, po čem Werfel při svém duchovním tápání toužil. Barbora s ním od nejranějšího věku trávila spoustu času a právě díky tomu měla největší vliv na veškeré další Werfelovo formování po stránce duchovního života. A bylo to právě slovo „Bábi“ (= zkomolenina jména Barbora), které malý Franz poprvé vyslovil. Vytvořil si k této obyčejné služebné velmi silnou vazbu; jejich vzájemný vztah byl místy hlubší než mezi Werfelem a jeho vlastní matkou. Skutečnost o tomto faktu můžeme poodhalit opět citací z díla Barbora neboli Zbožnost:

„Ty mě nemáš vůbec rád, Brouku?..“

- Matčina otázka prozrazovala určitou slabost. Ale to Ferdinanda ani v nejmenším neobměkčilo.

Naopak. Zlostně si dupl:

„Já chci s Bábi!“

- Maminka neodvrátila pohled.

„To máš Bábi raději než mne?“

„Chci s Bábi..“

- Ted' se ale zaplnily maminčiny oči slzami hněvu:

„Patříš do kuchyně! Všichni tady patříme do kuchyně! Však já tě jí dám..“

(tamtéž s.23)

Kniha se místy až nápadně podobá Werfelovu životu, proto můžeme usoudit, že zde nalézáme řadu autobiografických prvků. Z úryvku je evidentní, že autorova matka na Barboru žárlila; ovšem odůvodněně, neb Barbora často matku Werfelovi nahrazovala. Pouto mezi nimi se stále prohubyovalo a Werfel byl Bábíným počínáním značně ovlivněn. Od jeho čtyř let ho brávala s sebou na římskokatolické nedělní mše do kostela sv. Jindřicha. Malému Franzovi katolické prostředí imponovalo, miloval vůni kadidla, fascinoval ho mešní řád s veškerými rituály, nadšeně po Barboře opakoval spínání rukou i poklekání, a doma si dokonce „na kostel“ hrál. K Werfelovým často chodíval na oběd farář Janko z kostela sv. Jindřicha, který byl blízkým přítelem Rudolfa Werfela. Vedl s otcem Franze dlouhé debaty na téma víry, a snad tyto hovory se Franzovi vryly do podvědomí a dost možná sehrály nemalou roli v otázce Franzovy konverze.

Přátele si Werfel vybíral bez ohledu na jejich vyznání. Jeho nejlepší přítel z c. k. německého gymnázia byl na jedné straně spořádaný křesťan G. Weber, na straně druhé však cynický, nadřazený žid F. Jarosy. Oba měl Franz velice rád, každého pro něco jiného. S Weberem velmi rád sdílel veškeré kulturní zážitky a vedl s ním nekonečné diskuse na téma divadlo; s nespoutaným Jarosym pak chodil za školu místo hodin náboženství. Ať už ale za ním na návštěvu přišel kterýkoliv kamarád, bez ohledu na vyznání musel nejdříve pozdravit Barboru, jinak by se s ním ani nebavil. Natolik měl Barboru rád a tolik si jí vážil. Není proto s podivem, že novým tématem jeho tvůrčího záměru se stala právě Barbora. Rozhodl se postavit do popředí nejen její obdivuhodně ortodoxní katolicismus, ale zejména se rozhodl pozdvihnout její srdečnost, laskavost a dobrotu.

3.3 Jeremiáš

„Jeremjáš, povoláný Boží volbou za proroka, přestupuje před čtenáře knihy, která nese jeho jméno, jako člověk osamělý, vystavený nepochopení, ba potupě ze strany svého okolí. Nerozuměli mu ani jeho nejbližší, ba dokonce usilovali o jeho život. Nebylo mu dopřáno založit vlastní rodinu. Těžce na něm spočívalo jeho prorocké pověření a marně se mu bránil. Přesto se poslušně podrobil Božímu rozhodnutí a svěřené slovo se mu dokonce stalo veselím a radsotí, ačkoli Hospodin sám o něm mluvil jako o ohni a kladivutříštícím skálu. Za svou věrnost uloženému poslání byl nejednou v nebezpečí života, ale Hospodin byl jeho útočištěm.“

(Bible. Ekumenický překlad. Praha: Česká katolická charita, 1985.)

Právě tato pasáž z Bible, pojednávající o osobě proroka Jeremijáše, nám až nápadně připomíná životní úděl Franze Werfela. Rozebereme si ji nyní podrobněji v kontrastu s Werfelovým životem.

„Jeremjáš, povoláný Boží volbou za proroka, přestupuje před čtenáře knihy, která nese jeho jméno, jako člověk osamělý, vystavený nepochopení, ba potupě ze strany svého okolí. Nerozuměli mu ani jeho nejbližší, ba dokonce usilovali o jeho život..“

Werfel sice nikdy nebyl osamělý; měl spoustu přátel, a to nejen mezi literáty, byl velmi společenský. Avšak nalezneme u něj i pocity osamění; a to zejména v době, kdy se s Almou navzájem vzdálili – Alma byla vždy pro Werfela vším, nejdůležitější osobou. Proto veškeré Alminy pochybnosti a neustálé přebíhání mezi ním a Walterem Gropiem velmi těžce nesl. Jeho láska a snad i posedlost Almou Mahlerovou mu daly vytrvat a přečkat doby, kdy žili odděleně.

Co se týče potupy ze strany okolí – tu cítil Werfel nejen díky svému židovství – prokletí jménem judaismus, ale také díky své nepříliš sportovní postavě. Werfelovy zájmy byly převážně intelektuální – literatura, divadlo, kultura,.. , čili převážně seděl, nehýbal se. Holdoval také jídlu, zejména sladkostem – a tak se stalo, že Werfel začal výrazně přibírat. Svou obtloustlou postavu sám Werfel vnímal jako odpudivou, měl z ní komplexy. Proto býval občas nejistý, nesmělý – a to zejména ve společnosti žen. Jako jedinou svoji přednost vnímal svoji literárně-autorskou činnost, kterou u sebe objevil, proto se snažil spíše prezentovat tímto způsobem.

„...Nebylo mu dopřáno založit vlastní rodinu..“

Po složitých peripetiích vztahu s Almou, po dlouhé době nejistoty a Almině nerozhodnosti mezi Werfelem a Gropiem, se narodil Almě Werfelův syn Martin Carl Johannes, který se ovšem narodil postižený a velmi záhy zemřel – již v desátém měsíci života. Po těžkém porodu totiž utrpěl silnou vodnatelnost mozku, ke kterému se přidružila řada dalších komplikací, proto byla nezbytná jeho trvalá hospitalizace. Nutno dodat, že dítě bylo ještě před smrtí pokřtěno – čili oficiálně patřilo pod katolickou církev. Do jaké míry se ale mohl ke křtu syna vyjádřit Werfel a do jaké míry to byl pouze rozhodnutí antisemitsky smýšlející Almy, to se dnes již nedozvíme.

Alma byla postižením dítěte a jeho ztrátou zničena; utrpěla šok, postižení a následnou smrt dítěte vnímala jako Boží trest a silně zvažovala návrat ke svému tou dobou ještě stále manželovi W. Gropiovi, což Werfel velmi těžce nesl. Po celou dobu ale věřil, že se k němu Alma opět vrátí, až se ze silného traumatu vzpamatuje. V těchto těžkých chvílích se opět obracel s prosbami k Bohu a ty byly vyslyšeny; Alma se k němu vrátila, s Gropiem se rozvedla a později se za Werfela provdala.

A nakonec:

„...byl nejednou v nebezpečí života, ale Hospodin byl jeho útočištěm.“

Shoduje se s Werfelovým azylem v Lurdech, kdy skutečně v ohrožení života byl a kdy se mohl opřít jedině o Boha; jiná možnost už nebyla. A po jeho slibu ohledně sepsání životního příběhu Bernadetty Soubirousové mu skutečně Bůh ze svízelné situace pomohl.

Obsáhlý román o starozákonním prorokovi *Jeremiáš* (známý také pod názvem *Jeremijáš, slyšte hlas*) svým názvem napovídá, že se bude jednat o dílo tematicky spíše židovské. Není to ovšem tak docela pravda – nalezneme zde spoustu prvků křesťanských, ve kterých Werfel jakoby staví křesťanství do popředí. Zdůrazňuje židovskou malověrnost a nedokonalosti židovské povahy. Důkazem jsou slova Jeremiáše, který předával lidu Božské poselství:

„Můj národ promarnil svou vznešenou nádheru za neřádstvo. Nad tím až žasnou nebesa. A velmi se zachmuřují a temní.. (...) Zavrhl mě národ můj. Od pramene vody živé odvrací se a napájí se z kaluží, močálů a puklých jam.. Běda, národe, odjakživa jsi lámal dobré jho a mírná pouta. Pravdu nevidíš a nechceš jí sloužiti.. Kdysi jsem tě vzdělal jako révu nejušlechtilejší, e semene pravého a vzácného. Ty sladký keři vinný, jak ses mi zvrhl v hořké, bezcenné pláne! .. Chceš se dočista umýt, národe?! A byť i drasla vezmeš a louhu nejostřejšího a tříti a drhnouti se budeš, skvrna viny na ruce tvých bude stále špinavější před zrakem mým..“

(WERFEL, F. *Jeremiáš*. Praha: Nakladatelství Skriptum, 1992. s. 102)

Řada Židů knihu v době jejího vydání vnímala silně negativně a některé autorovy úvahy chápala jako antisemitské, a to i přes Werfelův židovský původ. Dílo začal psát Werfel pod vlivem událostí a nepříznivého politického klimatu v Německu v roce 1936 a o řadu úprav se

postarala jeho žena Alma, která měla největší zájem na tom, aby Židé nevyšli z knihy příliš dobře. Werfelův záměr byl ale zcela jiný než útočit na víru svých předků; spíše se v díle odrazil jeho duchovní rozvrat a také tou dobou pociťoval úzkost z rostoucího vlivu a moci Adolfa Hitlera a snažil se upozornit také ostatní (v tomto případě čtenáře) na zhoubnost jeho postavení. Ujal se tohoto úkolu způsobem jemu blízkým – beletristickým zpracováním příběhu starozákonního proroka Jeremiáše. Postavil jej do role „bojovníka“, kterému není lhostejný osud lidí a který jedná vždy v souladu s Boží vůlí. Ztělesňuje zde obrazně židovský národ a do jisté míry zde můžeme nalézt jisté autobiografické prvky.

Do „opozice“ hlavnímu hrdinovi postavil osobu babylonského krále Nabukadnesara, ve kterém opět shledáváme řadu stejných rysů jako u Adolfa Hitlera. Dílo tedy mělo plnit zejména funkci varovnou, nikoliv útočnou, jak se řada Židů domnívala. Postava Jeremiáše je stěžejní pro obě náboženství; nemůžeme proto jednoznačně určit, kterým směrem ke kterému náboženství se právě Werfel přikláněl.

3.4 Píseň o Bernadettě

Zásadní roli ve Werfelově celoživotním duchovním rozporu bezpochyby sehrála francouzská vizionářka Bernadetta de Soubirouss a jeho takřka mystické setkání s její osobností (myšleno alegoricky), o čemž svědčí jeho „Osobní předmluva“ knihy věnované této světici.

„Po pádu Francie, v posledních červnových dnech roku 1940, jsme museli opustit naše bydliště v jižní části krajiny a uchýlit se do městečka Lurdy. Doufali jsme spolu se ženou, že se nám podaří včas uniknout přes španělské hranice do Portugalska...“

„... V Pau jsme se od rodiny tamějšího usedlíka dozvěděli, že Lurdy jsou jediným místem, kde by člověk mohl při troše štěstí najít přístřešek. A i když bylo toto místo vzdálené třicet kilometrů, radili nám, abychom to zkusili a zakleпали na jeho brány. Poslechli jsme tuto radu a díky tomu jsme našli útočiště.

Takto mě Prozřetelnost přivedla do Lurd. O jejich zázračné pověsti jsem toho tehdy mnoho nevěděl. V tomto pyrenejském městečku jsme se skrývali několik týdnů. Bylo to strašné období. Ale pro mě mělo mimořádný význam, neboť jsem poznal zázračný příběh děvčátka Bernadetty Soubiroussové, a zázračná uzdravení v Lurdech. Jednoho dne, kdy jsem se ocitl ve veliké tísní, složil jsem slib. Jestli se dostanu z tohoto zoufalého postavení a podaří se mi dosáhnout spasitelných břehů Ameriky, oslavím svoje vysvobození jedinečným činem, zazpívám píseň o Bernadettě, jak to jen budu umět nejlépe.

Touto knihou plním svůj slib. V dnešní době je možné epický zpěv zaodít jen do románové formy. Píseň o Bernadettě je román, ale nikoliv fikce. Nedůvěřivý čtenář má ještě větší právo jako při jiných dějinných eposech na otázku: „ Co je pravda? Co je vymyšlené?“ Odpovídám: Všechno, co tvoří obsah této knihy, je skutečností. A pokud od začátku událostí, o kterých píšu, přešlo téměř osmdesát let, odehrávají se v nejjasnějším světle historie a jejich pravdivost potvrdili svými svědectvími příznivci i nepřátelé či chladní pozorovatelé. Moje vyprávění na této pravdě nic nemění. Právo básnické svobody jsem využil jen tam, kde si umělecké dílo vyžadovalo jisté chronologické zhuštění a kde bylo zapotřebí vykresat z látky jiskru života.

Odvážil jsem se zazpívat píseň o Bernadettě, i když nejsem katolík, ale Žid. Moje odvaha vyplývala z daného slibu, který je však mnohem starší a uvědomělejší. Už ve dnech, kdy jsem psal svoje první verše, zapřísáhl jsem se, že budu svojí prací vždy a všude oslavovat Boží tajemství a lidskou svatost. Bez ohledu na čas, který se s posměchem, hněvem a lhostejností odvrací od těchto posledních hodnot našeho života.“

(WERFEL, F. *Píseň o Bernadettě*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1989. s. 7)

Po přečtení těchto řádků, které napsal sám Werfel, se nám vybavuje asociace s projevem papeže Benedikta XIV., který pronesl v den svého pontifikátu. Vyjádřil v něm subjektivní lidskou obavu o svých schopnostech a možnostech zastávat tak důležitou a zásadní funkci, jako je funkce papežská. Současně ale projevil důvěru Bohu, že dokáže pracovat i s nástroji nedokonalými, za který sám sebe považuje. U Werfela shledáváme totožnou myšlenku. Uvědomuje si svoji omezenost a závislost na Božím řízení. V jeho životě vidíme jasné Boží vedení, stejně jak vyjádřil Werfel v přemluvě Písně o Bernadettě. Werfel se nerozhodl dobrovolně pro pobyt v Lurdech; na svaté místo ho dohnaly okolnosti. Odpovídá tomu Werfelův výrok „*Takto mě Prozřetelnost přivedla do Lurd ..*“ Sám připisuje svůj pobyt v Lurdech Bohu. Kdyby nenastala válka a následné pronásledování Židů, kdyby Werfel nepocítil bezprostřední ohrožení života, do Lurd by se dost možná nikdy nevypravil a nevzniklo by jedno z nejlepších děl zachycujících mariánská zjevení vůbec. Avšak onen slib, o kterém se Werfel zmiňuje – „*Jednoho dne, kdy jsem se ocitl ve veliké tísní, složil jsem slib. Jestli se dostanu z tohoto zoufalého postavení a podaří se mi dosáhnout spasitelných břehů Ameriky, oslavím svoje vysvobození jedinečným činem, zazpívám píseň o Bernadettě, jak to jen budu umět nejlépe..*“ – na nás spíše působí tak, že jej složil nikoliv ze silných křesťanských pohnutek, nýbrž se spíše snažil určitým způsobem zavázat Bohu, aby ho za to na oplátku Bůh zachránil z jeho na oko se jevící beznadějně situace.

Knihu napsal Werfel ještě pod silným vlivem osobních vzpomínek na dramatické unikání před Hitlerem, kdy se jim Francie stala jediným útočištěm a Lurdy jejich prozatímním domovem. Ale i přes tyto okolnosti je kniha napsána v souladu s historickými prameny a zachycuje

objektivní skutečnost, pokud vnímáme některé beletristické úpravy jako prostředek zvýšení čtivosti díla jako celku.

Obyčejnost a prostota postavy Bernadetty Soubirousové Werfelovi učarovala; dost možná mu do jisté míry připomněla chůvu Barboru Šimůnkovou. Na Barboře mu vždy nejvíce imponovala její bezprostřednost a její naivně ortodoxní víra. Tím máme na mysli víru skutečnou, opravdovou, nikoliv pohanskou. Věřit Bohu znamená spolehnout se na to, co nemůžeme uchopit, a být si jist tím, co nevidíme. Opravdová víra nepramení z racionálního rozhodnutí uvěřit, nespočívá pouze v respektování tradic a Desatera, pravá víra znamená opřít se o Boha se vším všudy, s dětskou naivitou, jakou syn slepě věří svému otci, že jej nenechá upadnout. Pravá víra je dar od Boha. Werfel se s judaismem nikdy zcela neztotožnil, jak nejednou sám uvedl. Současně se od něj ale nikdy neodvrátil. Výstižná jsou jeho vlastní slova:

„Píseň o Bernadettě je oslavný hymnus na tento na tento duchovní smysl světa. Na prostém, jednoduchém příkladu se ukazuje, jakým způsobem božské síly působí zvláště v naší skeptické době, jak vysoko nad obvyklou mez pozvedají nevědomá, ale geniální stvoření. Ačkoli se celá historie odehrává uprostřed katolického lidu, nezůstává svázána jen s katolicismem, nýbrž se týká stejnou měrou všech, protestantů i Židů, všech lidí, jejichž srdce je otevřeno vanutí božských sil ve skutečnosti života..“

(WERFEL F.: Zwischen oben unten in Teologie a společnost 6/2005, s. 27)

Ačkoli Mariánská zjevení jsou nepochybně doménou katolické církve, Werfel je vnímá poněkud globálněji. Za jejich podstatu považuje „vanutí božských sil“, které pokládá za součást duchovního života společnou pro všechny věřící, tzn. včetně Židů. Napsání velkolepého díla

s katolickou hrdinkou pro něj tudíž neznamenal nezvratný odklon od judaismu, jak by se mohlo na první pohled jevit.

Mariánská zjevení zaujímají v katolické církvi dominantní a nezastupitelné postavení; znamenají obrovskou podporu věřícím. Z míst zjevení se stala poutní místa; místa, kam se vydávají poutníci z celého světa. Pout' vyjadřuje sebezapření a jistou oběť Bohu; samotné místo zjevení je pak posilou víry Ježíšových stoupenců. Existuje řada takových míst, ze známějších zmíníme například Fatimu, La Sallettu, Mariazell. Dnes probíhají "živá" zjevení v Medjugorje, malé vesnici v horách v Hercegovině. Příběh medjugorských zjevení je velmi podobný zjevení v Lourdech; Panna Maria se roku 1982 zjevila také dětem; prostým dětem z venkovské rodiny. I do Medjugorje se denně sjíždějí tisíce věřících s nadějí v očích. I zde je „zázračná voda“; a to tentokrát v podobě stékajících krůpějí z nohy mosazné sochy Ježíše zmrtvýchvstalého, která se tyčí v prostorách u křížové cesty za kostelem. Snad není okamžik, kdy by tu nestál alespoň jeden poutník, otírajíc kapky vody do kapesníku. Socha je také předmětem zkoumání vědců; pod ní není zdroj vody, z kterého by kapky mohly vytékat. I medjugorské děti měly podobný příběh jako Bernadetta. V době počátků zjevení, roku 1982, byla totiž v Hercegovině nepříznivá politická situace – u moci byla komunistická strana, která křesťanství nepřála. A tím méně měla zájem na tom, aby se věřící sdružovaly. Proto začala místní tajná policie děti sledovat, nebyly ušetřeny ani vězení; a současně s nimi také kněz z medjugorské farnosti, otec Jozo Zovko, který byl pro své přesvědčení o pravosti zjevení a pro odmítnutí tuto pravost veřejně zapřít vězněn a mučen. Příběh Medjugorje je neméně poutavý jako ten lurdský a na atraktivitě mu dodává jeho aktuálnost.

V případě Werfela to byly Lurdy, které mu daly "nasát" boží přítomnosti. Na vlastní oči viděl, jak se tisíce věřících ze všech konců světa vydávají s naprostým odhodláním vstříc Bohu; viděl postižené a nemocné věřící, kteří jakoby s poslední nadějí pijí a omývají se lurdskou vodou;

onou vodou ze "zázračného pramene", který vytryskl na místě zjevení. Viděl zázraky; záhadou například zůstávají ostatky sv. Bernadetty. Bernadetta vstoupila do kláštera a tam byla také pohřbena; a asi třicet let po její smrti, kdy se církev začala usilovat o její blahořečení, byla nutná exhumace těla zesnulé. Přitom bylo k překvapení všech zjištěno, že ačkoli od její smrti uplynula řada let (zemřela 16.4.1879), její tělo bez sebemenších zásahů věřících a bez jakéhokoliv balzamování či mumifikace zůstalo zcela neporušené. O tento jev se začala zajímat řada odborníků, zejména lékařů. Po vážení veškerých okolností a po podrobném zkoumání těla zesnulé všichni došli ke shodnému výsledku - tělo zůstalo jakoby neporušené; Bernadetta působí, jakoby spala. A to dodnes. Po deseti letech bylo tělo znovu ohledáno - a došlo se ke stejnému závěru. Zajímavé je, že Bernadettiny šaty ztrouchnivěly a její růženec zkorodoval. Jinak tělo zůstalo neporušené. Čtyřicetšest let od její smrti došlo k poslednímu přezkoumání, a po shledání stejných výsledků nastala cesta ke kanonizaci, přičemž tělo bylo po odnětí relikvií vystaveno v kapli konventu Saint-Gildard ve Francii. Roku 1933 byla Bernadetta Soubirousová svatořečena.)

Přes všechny hrůzy, které s sebou nesla válka, přes všechn ten obrovský strach o vlastní existenci a o život svých blízkých se staly Lurdy místem naděje. Werfel, do té doby rozpolcený, tápající a nejistý, najednou pocítil, že jeho poslední a jediná naděje je zde. A proto dal Bohu slib. Při návštěvě Lurd shledáváme Werfela v roli člověka, který je na pokraji zhroucení; člověka, který je vyhnancem z vlastní země; člověka, který cítí silné ohrožení života svého i svých nejbližších. Najednou není podstatné, kolik náboženských knih přečetl; najednou je nezbytné opřít se o Boha se slepou vírou a naprostou důvěrou. Není jiného východiska, neexistuje jiná možnost, není jiné pomoci. Werfel kolem sebe vidí nespočet věřících, kteří i ve vsí hrůze války důvěřují Bohu, a kterým se tato víra „vyplácí“. Vidí klid duší, plnou důvěru. Sám ukleká na kolena a modlí se, ze strachu o život a s příšernou představou možné ztráty nejdůležitější osoby, Almy.

Bůh je jen jeden, stejný pro křesťany jako pro Židy. V Lurdech však Werfel cítí téměř hmatatelně přítomnost katolické svěřice Bernadetty Soubirousové, její sílu i po smrti, a najednou věří i jí. Slibuje Bohu, že pokud mu z bezvýchodné situace pomůže, napíše román o Bernadettině životě. A v tu chvíli věří, že pokud je Bernadetta opravdu svěřice, Bůh bude mít na vydání díla zájem a pomůže mu, zachrání ho. Žid Werfel přijímá katolickou svěřici za prostřednici Boha, za svoji „pomocnici“. Veškerý svůj dosavadní život v této chvíli předává Bohu a už nedělá nic, „jenom“ věří. Slovo „jenom“ dávám do uvozovek, poněvadž jsem přesvědčená, že „jenom“ věřit je často mnohem víc než snažit se něčeho za každou cenu docílit pouze vlastním přičiněním. V Novém zákoně Bůh přislíbuj - prostě, a bude vám dáno; hledejte a naleznete, tlučte a bude vám otevřeno.. tak Werfel prosil a vyplatilo se.

V životě člověka jsou chvíle, kdy je jasné, že spoléhat sám na sebe nestačí; že jsou věci, které člověk neovlivní, ať udělá cokoli. Křesťané vědí, že jedině vyšší moc, tedy Bůh, jim může z bezvýchodné situace pomoci. Ať už byla v době druhé světové války Werfelova duchovní cesta na jakékoli úrovni, jisté je, že tímto netradičním slibem projevil Bohu důvěru. Pochopil, že sám už nemůže udělat nic. A tak slepě věřil. Vyplatilo se. Bůh mu dal odpověď. Werfel i Alma byli zachráněni.

„...Existovala ještě nějaká moc na zemi, která by mi mohla pomoci? – V této situaci jsem se obrátil na onu mateřskou sílu vesmíru, která se v tom ubohém životě malé Bernadetty Soubirousové zjevila tak spásným způsobem. Upoutal a zaujal mě již ten ubohý život a ony zvláštní události. A pomoci se mi skutečně dostalo...“

(F. Werfel: Zwischen oben unten in Teologie a společnost 6/2005, s. 26)

Po vydání tohoto díla se logicky začalo šířit, že Wefel konvertoval ke katolické církvi. Není divu; Píseň o Bernadettě skutečně působí, jako by ji napsal ortodoxní katolík. Kniha je natolik přesvědčivá a tolik z ní jde cítit autorova osobní zaujatost, že by jen ztěží někdo hádal, že autorem není křesťan. Werfel obdržel tou dobou dopis od arcibiskupa Rummela z New Orleansu, kde se jej otevřeně ptal na otázku jeho konverze. Werfel se vyjádřil následovně:

„...Arcibiskup Rummel mi tím nejjemnějším a nejtaktnějším způsobem položil otázku, zda jsou pravdivé pověsti o tom, že autor Písně o Bernadettě opustil pozice židovství. Ponechal přitom na mém svobodném rozhodnutí, abych jeho otázku zodpověděl či nikoliv. Odpověděl jsem obratem a podle pravdy svým „ne“. Židovství jsem nikdy neopustil. Nikdy jsem nepřestoupil ke katolicismu. Můj dopis arcibiskupovi sestává ze dvou částí. V první části vyjadřuji svou úctu ke katolické církvi, živě od dob nejranějšího mládí, tím způsobem, že ji považuji za Bohem dosazenou mocnost k tomu, aby bojovala proti materialismu a ateismu. Těmito pojmy rozumím především popírání duchovního, tzn. transcendentálního významu života. Ve druhé části dopisu uvádím důvody, na jejichž základě se navzdory svému nesvědčení nemohu ani nechci obrátit k židovství zády. Jeden z uvedených důvodů je formulován asi následovně (okolnosti mě nutí citovat z paměti):

„Izrael je mystérium magnum, nejen sám o sobě, ale nýbrž i ve zvláštním smyslu katolické teologie. Církev sama se označuje jako „nový Izrael“ a výslovně se modlí k Bohu Abrahama, Izáka a Jákoba. Proto dokud synové tohoto nového Izraele, křesťané, katolíci, dokonce kněží (jako např. Otec Coughlin, který nebyl exkomunikován) ještě zůstávají antisemity – a tedy něčím jako sebevrahy – může syn starého Izraele jako konvertita hrát jen roli něčeho nepatřičného, obtěžujícího a nežádoucího.“

Arcibiskup Rummel zveřejnil jen jednotlivé části mého dopisu. Snad tato nepříznivá okolnost vyvolala nepochopen a nepřízeň, kterých se mi nyní dostává v podobě dopisů a nepřátelsky naladěných novinových článků...“

(F. Werfel: Zwischen oben unten in Teologie a společnost 6/2005, s. 27)

Z uvedené citace je zřejmé, že Werfelovo dílo oplývající čistě katolickými motivy a opěvující katolickou světici u něj nezpůsobilo konverzi, jak by se dalo očekávat. Ačkoliv se Werfel nikdy nestal ortodoxním Židem, po pobytu ve Svaté Zemi (1925) byl tradiční vírou svých předků silně fascinován; zvýšil zájem o veškeré souvislosti týkající se judaismu a snad poprvé v životě připouštěl myšlenku, že by se k judaismu mohl navrátit. Po podrobnějším ohledání ale u Werfela opět k silnějšímu přimknutí k židovství nedošlo. Bral již totiž také v potas existenci postavy Ježíše Krista; jeho nitro tedy zůstalo rozpolcené. Nejednou sám sebe označil za „Žida věřícího v Krista“. Snad právě proto mu nedělalo problém napsat knihu s katolickou tematikou. Jisté ovšem je, že příběh francouzského děvčátka mu značně imponoval a jistě ho v jeho duchovním prožívání silně ovlivnil.

Závěr

V závěru se pokusím shrnout východiska jednotlivých částí diplomové práce a jejich kapitol, v nichž jsem se snažila popsat okamžiky výskytu křesťanských a židovských prvků u autorů pražské německé literatury.

Cílem mé diplomové práce bylo především zaznamenat momenty výskytu křesťanských či židovských prvků a následně jejich podrobnější rozbor v kontextu života a díla Franze Werfela. V průběhu práce jsem se pokusila zaměřit na tyto elementy a uvést konkrétní případy v ukázkách z jednotlivých děl. Díky nalezeným článkům a knihám zabývajícími se touto problematikou jsem měla možnost hlouběji nahlédnout do veškerých souvislostí a alespoň částečně poodhalit stěžejní podněty konverze Franze Werfela.

V první (teoretické) části mé práce jsem se soustředila na nástin z dějin Židů na našem území, přičemž jsem vycházela z důvěryhodných zdrojů. Zaměřila jsem se na vysvětlení základních pojmů a podání zásadních informací souvisejících se zvoleným tématem. Znalost těchto skutečností byla nezbytná nejen pro hlubší pochopení dané problematiky, ale současně také pro hledání souvislostí mezi životem autorů a jejich dílem. Současně jsem upozornila na Hermanna Ungara, méně známého, avšak vysoce kvalitního autora pocházejícího z mého regionu, který si své postavení mezi autory pražské německé literatury právem zaslouží. Zaznamenala jsem antisemitismus v tvorbě významných českých autorů a typologickou charakteristiku pražské německé židovské literatury, kde jsem u vybraných autorů vyhledala společné rysy.

V současně jsem uvedla vzájemnou konfrontaci judaismu a křesťanství.

Charakteristika motivů u vybraného autora se stala náplní části praktické, kde jsem zprostředkovala zásadní informace ze života Franze Werfela a zmínila osobnosti, které jej mohly

nejvíce ovlivnit v otázce jeho duchovního rozporu. Pokusila jsem se poodhalit okamžiky rozpolcení i veškeré fragmenty ovlivňující jeho konverzi směrem ke katolické církvi a svá tvrzení jsem se pokusila dokázat na konkrétních citacích z vybraných děl autora.

V závěru jsem se snažila o souhrn veškerých získaných poznatků.

Werfelovo odhodlání konvertovat ke katolické církvi nepramenilo z dlouhodobého a hlubokého přesvědčení, jak by se mohlo na první pohled jevit. Jednalo se o dlouhodobý proces plný vnitřních bojů a rozporů, tápání a nejasností, neustálých pochybností a váhání. Kdy přesně došlo k onomu zásadnímu zlomu, dnes nelze bohužel určit. Jsou ovšem známy vlivy a okolnosti, které Werfela hluboce zasáhly a ke křesťanství nasměrovaly, a právě ty jsem se pokusila ve své práci poodhalit. Konverze je nemalá změna v životě člověka a nese s sebou nejednu komplikaci. Hovořím z vlastní zkušenosti, jelikož jsem také konvertovala do od protestantské (Církev bratrská) ke katolické církvi. Nejedná se o jednoduchou záležitost; trvalo mi šest let, než jsem se napevno rozhodla. Je velmi náročné odvrátit se od způsobu života, kterým žijeme doposud, k životu novému.

Stěží dnes zjistíme, co se skutečně ve Werfelovi při konverzi odehrávalo. Jednoznačně se ale nejednalo o snadné období, a zřejmě z tohoto důvodu můžeme nalézt stopy křesťanských a současně i židovských prvků také v díle Franze Werfela.

Cílem mé práce nebylo uvést jednoznačná tvrzení, jak a kdy došlo ke konverzi. Na konkrétních citacích jsem pouze uvedla výskyt křesťanských a židovských prvků a jejich vzájemné prolínání, které svědčilo o Werfelově rozpolcenosti.

Z mnou uvedených tezí nelze jednoznačně určit, kdy přesně u Franze Werfela došlo ke konverzi, ani nebylo mým záměrem jeho vnitřní boje hodnotit. Moje práce spíše poskytuje přehled o možnostech, jakým způsobem mohlo ke konverzi dojít, a poukazuje na místa, kdy se nepochybně křesťanské či židovské prvky vyskytují.

Jak to skutečně s Werfelovou konverzí bylo a co se v jeho nitru skutečně odehrávalo, se dnes již patrně nedozvíme. Zhodnotíme-li si všechna dosud zjištěná fakta, dojdeme k následujícím závěrům:

Pro Werfela byla vždy nejdůležitější jeho o jedenáct let starší milenka a posléze manželka Alma. Vše jí podřizoval, ve všem se podroboval jejím přáním, tudíž zřejmě i v otázce víry se do značné míry cítíme její vliv. Vzhledem k jejím občasným posměšným antisemitským poznámkám adresovaným Werfelovi jednoznačně vyplývá, že v jejím zájmu jistě nebylo, aby Werfel setrval v judaistické tradici. Víme ovšem, že Werfelův rozpor mezi judaismem a křesťanstvím nastal daleko dříve, než Almu poznal. Otázkou zůstává, co dělal pouze za účelem zavděčit se ženě a co se skutečně odehrávalo ve Werfelově nitru.

Werfel byl do značné míry labilní osobností; jeho psychická labilita pramenila v permanentní přítomnosti pocitů viny, kterých se nedokázal zbavit. Pocit viny pocházel podle L. B. Steimana z několika zdrojů: jednalo se především o jeho okolím přisuzovaný odklon od judaismu, přičemž pociťoval výčitky zejména vůči vlastní rodině. Dále cítil výčitky kvůli nesplnění očekávání svého otce, že se nestal jeho nástupcem v rodinné firmě. Celý život si vyčítal smrt syna, protože měl s Almou v době jejího těhotenství pohlavní styk a domníval se, že ji omylem kopl do břicha, čímž podle jeho názoru mohlo dojít k vážnému poškození plodu. A v závěru to byl pocit viny, který mu dá se říct „vštěpila“ Alma; v exilu mu totiž vyčítala, že ji odvedl z rodné vlasti.

Jak vidno, Werfel se celý život z něčeho obviňoval; trpěl permanentními výčitkami a pocity viny.

„...Dokud Werfel žil, opakovaně uváděl důvody, proč konvertovat nechce. Tyto důvody byly osobní, historické a teologické. Nechtěl opustit svůj národ v těžkých dobách jeho perzekuce;

nechtěl vstoupit do církve, která si stále ještě nedokázala přiznat svůj podíl historické viny na pronásledování Židů a učinit pokání; krom toho se domníval, že pokračující existence křesťanstva vyžaduje pokračující existenci židovstva – živoucího svědka křesťanské historické a metafyzické pravdy.“

(STEIMAN L.B.: *Teologie a společnosti*, 6/2005)

Tato citace je dalším důkazem faktu, že u Werfela ke skutečné a úplné konverzi od judaismu ke katolické církvi ve skutečnosti nikdy nedošlo. Celý život se mezi oběma náboženstvími protloukal, s oběma do jisté míry souhlasil a sympatizoval; avšak ani s jedním z nich se nikdy zcela neztotožnil. Zůstal někde „napůl cesty“, tedy z úhlu pohledu principů náboženství. Ve svém nitru ale dost možná svoji cestu našel; zcela odlišnou a originální, jelikož obsahovala rysy z obou náboženství. Vytvořil si vlastní systém a vlastní filozofii. Steiman současně uvádí domněnku, že „...Werfel viděl v křesťanství výzvu, aby jednotlivec pro vyšší dobro žil. Nehlásal asketismus, ba naopak, tvrdil, že křesťanství je vírou založenou na seberealizaci a **hedonismu...**“ ; čili u něj také spatřuje něco ve smyslu vlastní verze víry, a vyjadřuje domněnku, že „...Ve Werfelově teologii Židé vystupují jako ztělesnění Kristovy lidskosti a jako historičtí svědkové Jeho pravdy. Zároveň se zde však tvrdí, že vyprovokovali v křesťanech hřích antisemitismu...“

Podle katolické církve je u katechumenů přípustná jistá rozpolcenost; věří totiž v jejich konečnou konverzi. Avšak u judaismu tomu tak není; takové smýšlení chápou jako „zradu“.

Anna Mahlerová, dcera Almy, uvedla:

„Myslím, že se od ní vnitřně úplně odpoutal až v Santa Barbaře. Ano: až tam, v posledních letech svého života, se osvobodil od její nadvlády. Konečného vítězství však přece jen dosáhla Alma - po jeho smrti: Říká se, že spolu s Werfelovým přítelem páterem Moeniem provedli něco jako ‚dodatečný křest‘. Protože to pro ni bylo bezpodmínečně nejdůležitější: aby její Franz nepředstoupil před před Boha jako Žid.“

(JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997, s.329)

Otázka dodatečného křtu ovšem také zůstala záhadou, páter Moeniem i Alma jej popírali. Nutno ovšem dodat, že z katolického hlediska je možný křest nejen svćenou vodou, ale také křest touhy, který je Bohem udělen všem, kdo jej chtějí a z vážných důvodů nemohl být u nich uskutečněn. Pokud se tedy Werfel skutečně cítil být v okamžiku smrti křesťanem, je dost pravděpodobné, že se jím nakonec opravdu stal. Pravdu se my ovšem ale nedozvíme; tu zná pravděpodobně pouze Werfel a Bůh.

Závěrem bych dodala snad jen tolik, že mi nepřipadá podstatné, součástí jakého náboženství nakonec Werfel byl. Bůh je jen jeden a přijímá nás včetně naší omezenosti. Po pročtení veškerých podkladů této diplomové práce jsem usoudila, že Werfel byl v otázce příklonu k jednomu z náboženství silně labilní; neustále přebíhal od jednoho k druhému, ať už z vnitřní rozpolcenosti, anebo z vlastní pohodlnosti. Avšak jeden fakt zůstává stále neměnný: po celou dobu toužil po setkání s Bohem, po Boží přítomnosti a Božím řízení ve svém životě. Vždy, když se dostal do zdánlivě neřešitelné situace, dovolával se Boží pomoci. Místy „neřešil“ víru žádným způsobem a alibisticky setrval ve výhodném postavení tápající osoby. Musíme přitom také zohlednit silný vliv Almy Mahlerové, která svému druhovi dávala jasně najevo pohrdání jeho původní, tj. Židovskou vírou. Je známo, že Alma pro Werfela znamenala vše; o všem se s ní radil, dokonce jí dával jako první přečíst svá díla a dychtivě očekával, jak se k nim vyjádří. Názor

Almy pro něj znamenal víc než názor kritika. Proto usuzujeme, že v otázce víry zvažoval tytéž okolnosti, tj. - názor Almy. Alma se dala nejdnou slyšet, že pokud si ji chce Werfel vzít, musí dojít k jeho konverzi ke křesťanství. Svým způsobem byl proto Werfel „nucen“ o katolické víře přinejmenším přemýšlet. Dost možná se pomalu tiše smiřoval s faktem, že pokud chce s Almou žít, konverze bude nevyhnutelná; a tak se snažil najít vlastní cestu. To vše ale dnes můžeme označit jako pouhé spekulace; skutečnost byla známa pouze Werfelovi.

Ačkoli celým Werfelovým životem prostupuje náboženská nevyhraněnost, jedna věc zůstává neměnná: jeho víra v Boha.

Anotace

Příjmení a jméno: Seeháková Karolína

Název práce: Křesťanské a židovské prvky u autorů pražské německé literatury

Katedra: Českého jazyka a literatury

Obor: Speciální pedagogika – český jazyk

Vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

Počet stran: 80

Počet literatury a pramenů: 30

Rok obhajoby: 2007

Klíčová slova: Pražská německá literatura

Franz Werfel

Judaismus

Křesťanství

Víra

Konverze

Literatura

Resumé

Diplomová práce je zaměřena na křesťanské a židovské prvky u vybraných autorů pražské německé židovské literatury s užším zaměřením na existenci těchto prvků v životě a díle Franze Werfela. Cílem bylo tyto jevy vyhledat a potvrdit jejich existenci konkrétními citacemi. Dále je značný prostor věnován nástinu dějin židovského národa a literatury na našem území, vymezení základních pojmů a souvislostí.

Abstract

The diploma work targets the christian and jewish elements of selected writers the prague german literature with narrow look at being these features in Franz Werfel's life and work.

The main objective has been to search and proof living these elements in concrete quotations from the work.

Further, there is a quite large site dedicated to outline of jewish history and literature in our country and to determination of basic concepts and connections.

Literatura a prameny

Bible. Ekumenický překlad. Praha: Česká katolická charita, 1985.

BROD, M. *Pražský kruh.* Praha: Akropolis, 1993. ISBN 80-85770-03-2

DUKA, D. a kol. *Svatý Pavel, synagoga a církev.* Brno: CDK, 1995.

HOLOUŠOVÁ, D., KROBOTOVÁ, M. *Diplomové a závěrečné práce.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. ISBN 80-244-0458-3.

JUNGK, P. S. Franz Werfel / Příběh života. Praha: Sefer, 1997. ISBN 80-85924-14-5.

KLIMEŠ, L. : Slovník cizích slov. Praha: SPN, 2005. ISBN: 80-7235-272-5.

KOSATÍK, P. *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy.* Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2002. ISBN 80-85844-79-6.

KOSMAS. *Kosmova kronika česká.* (z lat. originálu přeložili Hrdina K. a Bláhová M.) Praha: Nakl. Svoboda, 1972. ISBN 25-041-72.

MARTIN, B., SCHULIN, E. *Židovská menšina v dějinách.* Olomouc: Nakladatelství Votobia, 1997. ISBN 80-7198-311-X.

MIKULÁŠEK, A. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*. Praha: Nakladatelství Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9.

MIKULÁŠEK A., GLOSÍKOVÁ, V., Schulz A. B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: Vítova, 1998. ISBN 80-7220-019-4.

PAVLINCOVÁ, H. a kol. *Slovník – judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0440-6.

PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Federace židovských obcí v ČR, 1993. ISBN 80-900895-4-2.

SÁDEK, V., ŠEDINOVÁ, J., PAVLÁT, L. a kol. *Židé, dějiny a kultura*. Praha : Židovské muzeum, 2001. ISBN 80-85608-43-X.

ŠTAMPACH, I. O. : *Náboženství v dialogu*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-71781-68-1.

UNGAR, H. *Chlapci a vrazi*. Praha: Prostor, 1990. ISBN 80-85229-01-3.

UNGAR, H. *Zavraždění kapitána Haniky – Tragédie jednoho manželství*. Boskovice: Nakladatelství Formát, 1993. ISBN 80-901260-7-3.

UNGAR, H. *Hry / Publicistika / Dopisy*. Boskovice: Nakladatelství František Šalé – Albert, 2005. ISBN 80-7326-065-4.

WERFEL, F. *Barbora neboli zbožnost*. Praha: Nakladatelství Volvox Globator, 1997. ISBN 80-7207-107-6.

WERFEL, F. *Čtyřicet dnů*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1988. ISBN 33-783-88.

WERFEL, F. *Franz Werfel – Příběh života*. Praha: Nakladatelství Federace židovských obcí v ČR, 1997. ISBN 80-85924-14-5.

WERFEL, F. *Jeremiáš*. Praha: Nakladatelství Skriptum, 1992. ISBN 80-85528-14-2.

WERFEL, F. *Píseň o Bernadettě*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1989. ISBN 33-805-89.

WERFEL, F. *Přítel světa*. Praha: Mladá fronta, 1965. ISBN 63-VIII-16.

WERFEL, F. *V domě dětství*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 23-060-90.

WERFEL, F. *Dům smutku*. Praha: Orbis, 1970.

Časopisy:

Host Brno: KOLÁŘ, S. *Jistoty i proměny americké židovské prózy*. 2003/2.

Teologie a společnost: Portrét: MUNZAR, J. *Franz Werfel a české země*. 2005/6

Teologie a společnost: STEIMAN, L. B. *Werfelova židovská a křesťanská identita*.

Reflex: HRUBÝ, D. *Nevěstinec v Kamzíkové ulici*. 2004/2

Přílohy

Slovník méně známých pojmů

AGITACE = veřejné, hromadné a často násilné přesvědčování pro určitý cíl

ANTISEMITISMUS = nenávisť vůči Židům.

ANTIMILITARISMUS = racionalistické popírání církevního učení o trojjediném Bohu

BIMA = zvýšené pódium uprostřed synagogy obvykle se čtecím pultíkem na Tóru sloužící k četbě bohoslužebných textů

DIASPORA = rozptýlení, vyhnanství náboženské skupiny (Židů) mimo jejich původní domovské území

DISKRIMINACE = rozdílný přístup k jedné skupině od druhé

GENOCIDA = zločin vyvražďování a vyhlazování příslušníků národních, etnických, náboženských nebo rasových skupin

GHETTO = oddělená část města, kde se směla usazovat židovská část obyvatelstva

HAFTORA = čtení z Proroků

HEDONISMUS = pojetí slasti jako nejvyšší hodnoty, dobra

HOLOCAUST = vyvražďování Židů nacisty

KAFTAN = dlouhý volný plášť orientálního původu

MAHDÍ = islámský spasitel

MAJORITA = většina

MINORITA = menšina

PEJZY = vlasy na spáncích, typický vizuální rys Židů

RASISMUS = názor o nerovnosti ras, obvykle v souvislosti s nadřazováním některé z nich

RESPONSA = sbírky kázání, odpovědi rabínských autorit

SIONISMUS = myšlenka založit nový židovský stát.

SEGREGACE = vylučování, oddělování

SYNAGOGA = označení společného místa židovské komunity, které slouží k bohoslužbám

ŠOFAR = truba ze zvířecího rohu, jejíž zvuk oznamuje zvláštní události

ŠMA ISRAEL = doslovně „slyš, Izraeli“. Hlavní a nejstarší prvek židovské liturgie, který se skládá ze tří biblických textů. Podle tradice se má recitovat dvakrát denně - ráno a večer

TÓRA = učení, vyučování, též návody a instrukce. Označuje pentateuch = pět knih

Mojžíšových